

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ
ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри
_____ Голюк О.А.

(підпис) (ПІБ завідувача кафедри)
«_____» _____ 2024 р.

**«ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ФІНАНСОВОЇ
ГРАМОТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського)
рівня вищої освіти освітньо-
професійної програми
«Початкова освіта»
Магали Давида Романовича
Науковий керівник:
Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та
освіти
Нетребя Марина Михайлівна

Рецензент:
директор Маріупольської гімназії зі
структурним підрозділом
початкової школи № 17
Кіор Оксана Миколаївна

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою _____ Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	9
1.1. Фінансова грамотність як базове поняття дослідження.....	9
1.2. Психолого-педагогічні аспекти формування фінансової грамотності учнів початкової школи у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».....	22
Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ».....	37
2.1. Стан сформованості фінансової грамотності в учнів початкової школи (за результатами констатувального експерименту).....	37
2.2. Педагогічні умови формування фінансової грамотності учнів початкової школи під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».....	46
Висновки до розділу 2.....	55
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Концепція Нової української школи передбачає кардинальне реформування змісту й організації початкової та загальної освіти. Одним з провідних завдань цієї концепції є створення нової генерації громадян із високим рівнем фінансової освіченості, відповідальних і конкурентоспроможних фахівців, особистостей-інноваторів, здатних продуктивно діяти у швидкозмінному технологічно середовищі та приймати оптимальні рішення в обставинах невизначеності, а також виявляти творчий підхід у вирішенні життєвих проблем, так або інакше пов'язаних із фінансами. Отже формування фінансової грамотності громадян різних вікових категорій виступає сьогодні надзвичайно вагомою умовою соціально-економічного поступу країни.

За даними дослідження, проведеного за сприяння фонду Merrill Lynch & CO Foundation [62], лише 48 % учнів випускних класів орієнтуються у питаннях фінансового забезпечення свого життя та життя своєї родини. Значна кількість випускників шкіл виявляють «фінансове невігластво» та не цікавляться ніякою фінансовою інформацією. Такий стан речей є прямим наслідком нехтування обговорення фінансових питань у родині та відсутністю систематичної роботи щодо вирішення проблеми фінансової грамотності дітей.

Станом на сьогодні відповідно даних Світового банку, сорока чотирма країнами світу було схвалено стратегію фінансової грамотності, а у двадцяти семи країнах зазначений вище документ знаходиться на стадії розроблення [14] .

У межах українського законодавства про освіти так само звертається увага на необхідності формування в дітей фінансової грамотності. Так, у статті 12 Закону України «Про освіту» зазначено, що однією з цілей повної

загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, а досягнення зазначеної мети може бути забезпечене тільки шляхом формування ключових компетентностей, однією з яких є підприємливість і фінансова грамотність» [48].

Вітчизняними й зарубіжними науковцями доведено факт: для того, щоб особистість повною мірою була спроможною брати участь у світовій економіці, вона (особистість) повинна не тільки мати доступ до фінансових послуг, але й усвідомлювати, як користуватися цими послугами, й не тільки в межах базового (основного), але й більш просунутого рівня. З огляду на зазначене стає зрозумілою необхідність формування фінансової грамотності в кожного громадянина України.

Компетентнісний підхід, що лежить в основі Концепції Нової української школи, передбачає формування готовності здобувачів освіти до застосовування набутих знань, умінь і навичок у практичній діяльності, вирішення комплексних завдань, що можуть виникнути чи виникають в реальних життєвих ситуаціях із використанням досвіду та сформованої системи цінностей [24].

У Державному стандарті загальної середньої освіти вміщено перелік ключових компетентностей, якими має оволодіти здобувач освіти протягом періоду навчання. Зазначені компетентності в системі проходять наскрізною через усі навчальні предмети. Такими компетентностями є:

- вільне володіння державною мовою, вміння чітко висловлювати і аргументувати свої думки як в усному, так і писемному мовленні, позитивне ставлення до читання;
- володіння рідною та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- природнича компетентність;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;

- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянська та соціальна компетентності;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність [23; 24].

Підприємливість і соціальна грамотність передбачає становлення активної та ініціативної особистості, яка вміло розпоряджається своїми коштами, здатна до виправданого ризику, втілення своїх ідей в життя, та прагне до активної взаємодії з суспільством [23; 24]. Формування зазначеної вище компетентності, з нашої точки зору, є найбільш складним процесом, розпочинати який слід якомога раніше, а саме – з дитячого садка й початкової школи.

Сучасні учні початкової школи мають широкий доступ до цифрових фінансових послуг. Окрім того вони вже беруть участь в перебігу економічних процесів, пов'язаних із родиною: разом із батьками ходять до магазину, обирають товари для покупки через інтернет, у певних випадках самостійно здійснюють покупки, отримуючи таким чином первинний економічний досвід. Саме такий досвід покладено в основу економічної соціалізації, що полягає у становленні здобувача освіти як особистості й члена економічної спільноти, формуванні в нього чітких уявлень про явища та процеси, які відбуваються в економічній сфері, розумінням конкретних форм соціально-економічної діяльності, з високим рівнем сформованості фінансової грамотності.

З огляду на зазначене вище основним завданням учителя початкової школи є не просто забезпечення умов для отримання молодшими школярами певного обсягу фінансових знань, але формування здатності застосовувати ці знання в повсякденному житті. Своєю чергою комплекс завдань, що стоять перед учителем у вирішенні проблеми формування фінансової грамотності, створює низку нових викликів та ризиків, що

пов'язані з обмеженим життєвим досвідом молодших школярів та відсутністю в них фінансової грамотності [28].

Однак, незважаючи на важливість вирішення проблеми формування фінансової грамотності в молодших школярів, протягом останніх років було виявлено серйозні прогалини в організації та здійсненні фінансового виховання та формування фінансової грамотності учнів початкової школи. Низький рівень сформованості фінансової грамотності здобувачів освіти має прояв у наявності в молодших школярів недбалого ставлення до своїх речей, у нерозумінні наявних у родині фінансових проблем, у хибному уявленні дітей про фінансові статки й можливості батьків та інших членів родини. Такі прогалини у вихованні тягнуть за собою у дорослому віці численні фінансові проблеми. Відсутність у людини вміння співвідносити витрати з доходами, планувати бюджет родини призводить до утворення численних боргів і кредитів, які неможливо виплатити, а наявність стійкого бажання швидко збагатитися без докладання до того зусиль, веде до втягування людей у сумнівні фінансові «піраміди».

Аналіз наукових досліджень. Проблему формування підприємливості та фінансової грамотності у своїх наукових працях висвітлюють А. Гіб, Ю. Білова, Е. Бобинський, Г. Каріоно, Г. Назаренко, Н. Ротманов, М. Товкан Н. Петерман, Р. Шиян, Г. Ван де Бранде, П. Кампіліс І. Пьюн, Д.Курт. Фінансова грамотність є об'єктом досліджень широкого кола науковців (М. Базунова, М. Даурова, Г. Кучерова, В. Онушкін, М. Патова, Т. Смовженко, В. Онушкін, А. Гельбак).

Питання формування фінансової грамотності молодших школярів розглянуто у дослідженнях Н. Бахмат, Т. Гільберт, І. Хом'юк та В. Шуляк та ін. Як показав аналіз праць зазначених вище науковців, проблема формування фінансової грамотності молодших школярів розглядається зазначеними науковцями у загальному плані та в контексті навчання математики. Разом із тим розуміння та вивчення основ підприємливості та фінансової грамотності учнів початкової школи у межах викладання

інтегрованого курсу «Я досліджую світ» залишається поза увагою дослідників.

З огляду на актуальність та практичну значущість проблеми формування фінансової грамотності учнів початкової школи, а також нерозробленість цієї проблеми у вітчизняній науковій науці, темою кваліфікаційної роботи обрано **«Формування фінансової грамотності молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»»**.

Мета дослідження: теоретичний аналіз проблеми формування фінансової грамотності учнів початкової школи у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та розроблення комплексу педагогічних умов формування фінансової грамотності молодших школярів.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу актуальної наукової літератури із теми дослідження з'ясувати сутність базового поняття дослідження - «фінансова грамотність».

2. З'ясувати особливості формування фінансової грамотності молодших школярів засобами інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

3. Дослідити стан формування фінансової грамотності в учнів початкової школи.

4. Обґрунтувати та розробити комплекс педагогічних умов формування фінансової грамотності молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Об'єкт дослідження – процес формування фінансової грамотності учнів початкової школи.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування фінансової грамотності учнів початкової школи у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

У процесі роботи було застосовано такі **методи дослідження:**

- *теоретичні* (аналіз державних документів із питань формування компетентностей учнів початкової школи та актуальної наукової літератури із теми дослідження, порівняння, систематизація та узагальнення практичного і теоретичного матеріалу – з метою аналізу базових понять дослідження, опису й характеристики психолого-педагогічних умов формування фінансової компетентності учнів початкової школи у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»);

- *педагогічний експеримент* (констатувальний) – для визначення перебігу формування фінансової грамотності учнів початкової школи;

- *емпіричні* (анкетування вчителів та учнів, бесіди, спостереження) – для визначення рівня сформованості фінансової грамотності учнів початкової школи у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»;

- *метод математичної обробки даних.*

Практичне значення дослідження: результати здійсненого нами дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів у межах викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та в позакласній роботі у початковій школі; матеріали дослідження можуть бути використані у межах викладання методик початкового навчання у закладах вищої освіти з підготовки педагогічних кадрів зі спеціальності 013 «Початкова освіта».

Апробація дослідження здійснювалась у формі участі у науково-методичному семінарі кафедри педагогіки та освіти «Педагогічна майстерня майбутнього фахівця». Результати здійсненого нами дослідження викладено у статті «Психолого-педагогічні аспекти формування фінансової грамотності учнів початкової школи», що увійшла до складу збірника наукових праць «Магістерські студії психолого-педагогічного факультету», 2024 р.

Структура наукової роботи. Кваліфікаційна робота складається зі

вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 77 сторінок, обсяг основного тексту – 62 сторінки. Робота містить у собі 7 таблиць та 5 рисунків. Список літератури складає 71 джерело, 13 з яких – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Фінансова грамотність як базове поняття дослідження

Сьогодні фінансова грамотність кожної людини є невід'ємною складовою її життя. Однак думка про те, що основи фінансової грамотності слід формувати у дорослому віці, є хибною. Дитина росте в родині, яка має певні статки й планує свій бюджет відповідно до них. Нерозуміння дитиною важливих фінансових питань, з якими стикаються її батьки щодня, призводить до суттєвих прогалин у вихованні, конфліктів та сварок у родині. Отже для того, щоб дитина розуміла сутність тієї фінансової ситуації, в якій знаходиться родина, важливо говорити про це і в сім'ї, і в закладі освіти вже в перші роки навчання дитини.

Уміння управляти наявними власними фінансами не є вродженою здатністю людини, це – набута нею система специфічних уявлень, цінностей і звичок. Однак саме поняття «фінансова грамотність» потребує окремого розгляду й аналізу, оскільки воно виступає базовим поняттям нашого дослідження.

У документі «International Network on Financial Education (OECD/INFE)» фінансову грамотність визначено як «комплекс знань, умінь, навичок, ставлення, дій та поведінки людини, що необхідні для ухвалення важливих фінансових рішень та для досягнення особистого фінансового добробуту» [58].

За інформацією, вміщеною на офіційному сайті Міжрегіональної громадської організації «Junior Achievement», фінансову грамотність потрактовують як інтегральну здатність людини приймати обґрунтовані рішення та здійснювати ефективні дії у сферах діяльності, що мають пряме чи опосередковане відношення до процесу управління фінансами, а також

у процесі реалізації життєвих фінансових цілей і планів протягом поточного періоду життя та в майбутньому.

Аналіз наукових праць із теми дослідження показав, що сутність поняття «фінансова грамотність» науковці розуміють по-різному. У таблиці 1.1 представлено зміст зазначеного вище поняття відповідно поглядів вітчизняних науковців.

Таблиця 1.1

**Сутність поняття «фінансова грамотність»
(на основі аналізу наукової літератури із теми дослідження)**

Автор	Визначення
В. Андрійчук	Уміння розпоряджатися власними коштами, володіння базовими фінансовими знаннями, що дозволяють раціонально приймати фінансові рішення.
Л. Зюман	Сукупність знань, умінь та навичок людини, необхідних для прийняття усвідомлених рішень у перебігу коротко-строгового й довгострокового планування та управління фінансовими ризиками впродовж життя.
Г. Кучерова	Уміння застосовувати фінансові знання та навички, з метою отримання максимальної користі від управління власними фінансами та застосування фінансових послуг, прийняття рішень, що стосуються доходів, витрат і заощаджень для вибору відповідних фінансових інструментів, планування бюджету, нагромадження коштів на досягнення запланованих фінансових цілей.
Ш. Мунді	Знання, розуміння, навички і впевненість, що дозволяють людині приймати правильні фінансові рішення та ефективно діяти відповідно конкретних

Продовження табл. 1.1

	обставин, пов'язаних із фінансами.
Р. Бонд	Сукупність знань і навичок, що формують вміння розпоряджатися своїми коштами із мінімальними ризиками та максимальною ефективністю.
Т. Грінченко	Спроможність приймати свідоме рішення і здійснювати ефективні дії з метою управління коштами нині та в майбутньому.
Д. Радзішевська	Уміння управляти своїми грошима так, щоб забезпечити собі та своїй родині фінансову незалежність за допомогою тих фінансових механізмів, які представлені на ринку, і за допомогою тих навичок розпорядження грошима, які допомагають зберігати, заробляти і збільшувати ті кошти, що має людина.
О. Шпак, С. Булаченко, Н. Примаченко	Сукупність знань, умінь та навичок, необхідних населенню для прийняття відповідальних економічних і фінансових рішень із належним рівнем компетентності, що забезпечує соціальну стабільність у суспільстві.
З. Філончук	Володіння економічними та фінансовими поняттями і категоріями, що дозволяє людині самостійно аналізувати й оцінювати основні тенденції економічного життя держави і, відповідно до обставин, визначати моделі власної фінансової поведінки та фінансової безпеки.
Т. Кізима	Сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навичок громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно

Продовження табл. 1.1

	застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень.
--	---

Як видно з таблиці, поняття фінансової грамотності розглядається науковцями з різних точок зору й тому воно не знайшло однозначного трактування. Те саме стосується й складників фінансової грамотності. Зокрема, Т. Смовженко, яка рекомендує замість поняття «фінансова грамотність» вживати поняття «фінансова освіченість», вважає, що її складниками є такі:

- розуміння ключових фінансових понять;
- вміння використовувати фінансові поняття для прийняття рішень про доходи, витрати і заощадження;
- відповідальність під час використання відповідних фінансових інструментів, планування бюджету, нагромадження коштів на майбутні цілі тощо.

Під фінансовою обізнаністю Т. Смовженко розуміє сформованість у людини певного рівня фінансових знань та навичок, що забезпечують її компетентність у галузі фінансових питань, тобто фінансову компетентність [33].

Аналіз наукових праць із теми дослідження уможливив висновок про те, що фінансова грамотність являє собою поняття, що виходить за межі політичних, географічних та соціально-економічних сфер і визначається наявністю в людини високого рівня знань, умінь та навичок доцільно розподіляти свої власні фінансові потоки. Як стверджує більшість науковців, високий рівень економічного розвитку країни безпосередньо залежить від розуміння особистістю фінансових проблем, що мають місце всередині країні та за її межами.

Отже, спираючись на аналіз наукових праць з питань фінансової

грамотності, нами зроблено висновок щодо узагальненого розуміння поняття фінансової грамотності, під якою слід розуміти комплекс базових знань людини у галузі фінансів, банківської справи, страхування, а також бюджетування особистих фінансів. Зазначені знання дозволяють людині:

- доцільно обирати необхідний фінансовий продукт чи фінансову послугу;
- усвідомлено оцінювати фінансові можливості;
- розуміти й усвідомлювати ризики, що можуть виникнути під час використання фінансових продуктів та послуг;
- грамотно накопичувати кошти;
- знаходити додаткові ресурси;
- безпомилково визначати сумнівні (шахрайські) схеми вкладення грошей.

Як стверджують науковці, фінансова грамотність громадян країни, як і будь-яка інша грамотність, формується у людини упродовж тривалого часу з урахуванням принципу «від простого – до складного», із використанням багатократного повторення і закріплення, спрямованого на практичне застосування у здобувача освіти набутих знань і навичок. Особливо важливо це здійснювати у ранньому віці. Формування фінансової грамотності, починаючи з початкової школи, допоможе дитині уникнути численних помилок у дорослому житті, а також уможливить закладення необхідного для майбутнього фундаменту фінансової безпеки та добробуту впродовж життя.

Формування фінансової грамотності учнів початкової школи являє собою важливий засіб довгострокового успішного функціонування світової фінансової системи, ефективний процес, що сприяє підвищенню стандартів якості життя та економічної безпеки населення країни.

Сучасні діти, зокрема й діти молодшого шкільного віку, є активними споживачами фінансових послуг й усе активніше залучаються до покупок у

роздрібних торгових мережах, споживанні продуктів рекламної діяльності й банківських послуг. У перебігу такої широкої участі дітей у фінансових питаннях родини недолік розуміння та брак практичних навичок у сфері споживання, заощадження, планування, пошуку фінансових ресурсів, кредитування тощо в кожній окремій людині може призвести до прийняття вкрай необдуманих рішень та безвідповідальних вчинків у майбутньому, за які, частіше за все, доведеться розплачуватися впродовж багатьох років, а може і всього життя. З огляду на зазначене формування фінансової грамотності у молодших школярів є важливим та необхідним завданням сучасної освіти.

Зрозуміло, що дитина молодшого шкільного віку ще не в змозі в повному обсязі оволодіти фінансовою грамотністю, оскільки в такому віці вона ще не має власного прибутку, якихось джерел доходу, а отже не має й досвіду власної фінансової діяльності. Однак початкові знання щодо сутності фінансових понять учень початкової школи здобуває у процесі отримання життєвого досвіду та безпосередньої діяльності, пов'язаної із грошима.

Як стверджують науковці, опанування основ фінансової грамотності здобувачами початкової освіти є вкрай важливим, оскільки надалі така грамотність забезпечить безболісний перехід дитини до оволодіння інструментарієм фінансової грамотності та формування здатності до його коректного використання.

Складниками фінансової грамотності здобувачів освіти відображено в таблиці 1.2.

Аналіз актуальних теоретичних джерел із теми дослідження уможливив висновок про те, що формування основ фінансової грамотності у дітей є слід починати саме в початковій школі. Такий висновок є очевидним, оскільки, володіючи певними знаннями з математики, а також з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», на основі яких формується світоглядні уявлення, діти молодшого шкільного віку максимально відкриті

для усвідомлення знань із фінансової грамотності та формування відповідних умінь та навичок.

Таблиця 1.2

Складники фінансової грамотності здобувачів освіти

Назва складника фінансової грамотності	Зміст складника фінансової грамотності	Перелік знань та вмінь, що формуються в межах складника
Грамотний підхід до коштів	Походження грошей, зміст понять «багатство», «бідність», «доходи», «витрати», «товар», «ціна», «вартість», «податки», «спонсор», «волонтер».	– правильне ставлення до фінансів; – правильне уявлення про роль фінансів у житті людини; – сприйняття фінансів як інструменту для досягнення життєвих цілей; – повага до тих людей, які забезпечують добробут власною працею.
Розуміння способів доходу та організація себе як споживача	Вміння забезпечувати баланс між доходами, витратами та заощадженнями	– вміння здійснювати аналіз та зіставлення своїх витрат і доходів; – уміння планувати великі витрати; – уміння формулювати фінансові цілі та будувати плани щодо їх досягнення.
Основи співпраці з фінансовими установами	Навчання правилу бути собою (на відміну від правила	– знання про товарно-грошову платформу суспільства;

Продовження табл. 1.2

	витрачати кошти для того, щоб відповідати чиймось думкам чи уявленням.	– знання про правильне співвідношення між грошовими одиницями та вміння використовувати ці знання у реальному житті; – бажання пізнання нового, успіху і добробуту.
--	--	---

Формування основ фінансової грамотності являє собою цілеспрямований процес оволодіння молодшими школярами економічними поняттями за допомогою знань, отриманих у межах оволодіння знаннями з різних навчальних дисциплін в межах перебігу спеціально організованої ефективної взаємодії вчителя та учнів. Саме під час організації та здійснення освітнього процесу у початкових класах вчитель повинен майстерно поєднувати процес подання знань із фінансової грамотності із загальними знаннями з конкретної навчальної дисципліни, щоб забезпечити гармонійну інтеграцію фінансових знань.

Формування основ фінансової грамотності у дітей молодшого шкільного віку під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» являє собою спеціально організований учителем процес оволодіння здобувачами початкової освіти законами економіки та відповідального споживання, формування громадянської позиції та раціонального використання фінансів.

Як стверджують науковці, фінансова грамотність молодших школярів являє собою сукупність таких ключових елементів:

– фінансові знання й установки (знання, що дозволяють особистості виконувати певні фінансові дії, здійснювати елементарну фінансову

діяльність, орієнтуватися у сфері фінансів, розуміти базові фінансові закони);

– фінансові уміння й навички (йдеться про фінансову поведінку, що заснована на знаннях, а також визначається тими соціальними позиціями й ролями, які виконує людина, а також ступенем активності та самостійності цієї людини у прийнятті рішень [30].

Схоже визначення фінансової грамотності молодших школярів подано у наукових розвідках Н. Зикової та С. Сиротюк. Дослідниці розуміють фінансову грамотність учнів початкової ланки як сукупність знань, умінь, навичок, певних установок у фінансовій сфері, а також комплекс особистісних соціально-психологічних характеристик, сформованість яких визначає готовність особистості виконувати різні соціально-економічні ролі (йдеться про ролі господаря, інвестора, волонтера, спонсора, позичальника, платника податків тощо. Як зазначають науковці, фінансова грамотність молодшого школяра є складовою частиною його соціальної компетентності, оскільки саме вона визначає здатність людини взаємодіяти з різними соціальними інститутами та оточуючими її людьми [14, с.130].

Значущими для нашого дослідження є висновки А. Мішиної та Н. Майданкіної, які подають визначення поняття «фінансова культура дошкільників і молодших школярів» як особистісне новоутворення дитини, що характеризується сукупністю компетентностей у галузі фінансових стосунків та економіки, що їх реалізує людина у своїй діяльності з урахуванням принципів раціональної поведінки та моральних цінностей суспільства [20].

О. Новікова, О. Плотнікова та М. Худякова, обґрунтовуючи зміст поняття «економічна грамотність молодших школярів», характеризують його як комплекс теоретичних знань, практичних умінь та певних навичок фінансової поведінки, в основі яких лежить уміння молодшого школяра

аналізувати та зіставляти встановлені зв'язки між різними подіями, що мають відношення до фінансової діяльності, виокремлюючи найбільш важливе, приймати обґрунтовані рішення щодо управління фінансами та свідомо брати участь у процесах і явищах господарської діяльності суспільства [25].

Дослідники акцентують увагу на пріоритетності діяльнісного підходу щодо формування фінансової грамотності учня початкової школи та пропонують використовувати в освітній діяльності так звані «економічні ситуації», обов'язковою умовою яких є відображення реальних життєвих повсякденних обставини, що імітують економічну діяльність, результатом якої є створення кінцевого продукту.

На основі аналізу наукових праць із теми дослідження зроблено висновок, що дослідники розмежовують поняття «фінансова грамотність» та «економічна грамотність», вважаючи, що поняття економічної грамотності є більш широким, адже йдеться вже про розуміння законів економіки. У нашому дослідженні на основі узагальнення праць вітчизняних науковців ми будемо розуміти фінансову грамотність молодшого школяра як сукупність специфічних знань, практичних умінь і навичок, сформованих особистісних якостей, що дозволяють дитині молодшого шкільного віку здійснювати фінансові операції на елементарному рівні, ставитися до фінансів з точки зору стимулювання особистісного зростання й самовдосконалення.

Комплекс елементів фінансової грамотності учнів відображено в таблиці 1.3 (С. 19).

Таблиця 1.3

Комплекс елементів фінансової грамотності

Комплекс елементів	Перелік елементів
Провідні знання	– знання про важливі товари, фінансові та інші послуги, їхню вартість тощо; – знання про шляхи заробітку грошей, планування сімейного бюджету; – базові знання про заощадливість та благодійність; – розуміння сенсу понять «гроші», «електронні гроші», «банк», «банкомат», «кредитна картка», «пін-код», «заробітна плата», «кредит», «сімейний бюджет», «витрати», «доходи», «заощадження», «благодійність», «фінансова послуга», «товар», «покупець», «споживач», «базові потреби», «ціна» «соціальні виплати» тощо.
Провідні уміння	– уміння здійснювати найпростіші фінансові операції (зокрема покупка окремих продуктів, позичання дрібних грошей у товаришеві, відкладання грошей з певною метою); – уміння розраховувати вартість певного товару, фінансової або іншої послуги та здатність співвідносити цю послугу із власним або сімейним бюджетом; – уміння створювати фінансову мету та досягати її завдяки правильній фінансовій поведінці; – уміння заощаджувати, дбайливо ставитися до наявних фінансів;

Продовження табл. 1.3

	– уміння заробити кишенькові гроші.
Виховання провідних якостей	Самостійність, відповідальність, наполегливість, творчість, працьовитість, ініціативність, інноваційність, сміливість, альтруїзм, ощадливість, винахідливість тощо.

Отже фінансова грамотність має кілька важливих значень, які впливають на індивідів та суспільство в цілому:

1. Фінансова грамотність дозволяє людям усвідомлено управляти своїми фінансами, планувати бюджет, заощаджувати і приймати обґрунтовані рішення. Це сприяє формуванню відповідального ставлення до грошей.

2. Знання основ фінансів допомагає уникати боргових пасток і фінансових проблем, що веде до підвищення загальної фінансової безпеки особи та родини.

3. Фінансова грамотність допомагає розуміти фінансові інструменти, що дозволяє людям здійснювати довгострокові інвестиції та використовувати свої заощадження для досягнення фінансових цілей.

4. Знання про управління фінансами дозволяє людям планувати витрати, що веде до загального покращення якості життя.

5. Фінансова грамотність може допомогти вирівняти шанси у суспільстві, оскільки люди, які мають знання про фінанси, можуть краще реалізувати свої можливості, що зменшує соціальну нерівність.

6. Громадяни з високим рівнем фінансової грамотності більше заощаджують та інвестують, що стимулює економічний розвиток регіонів та країн у цілому.

7. Фінансово грамотні особи краще підготовлені до непередбачуваних ситуацій, таких як втрати роботи або економічні кризи, що знижує ризик фінансової нестабільності в суспільстві.

Отже, фінансова грамотність є ключовим елементом особистісного розвитку, сприяє фінансовій стабільності, покращує якість життя та має позитивний вплив на економіку в цілому. Інвестування в освіту та підвищення рівня фінансової грамотності є важливими завданнями для суспільства.

Під час аналізу та оцінки сформованості фінансової грамотності молодших школярів можна виділити критерії, представлені на рис. 1.1

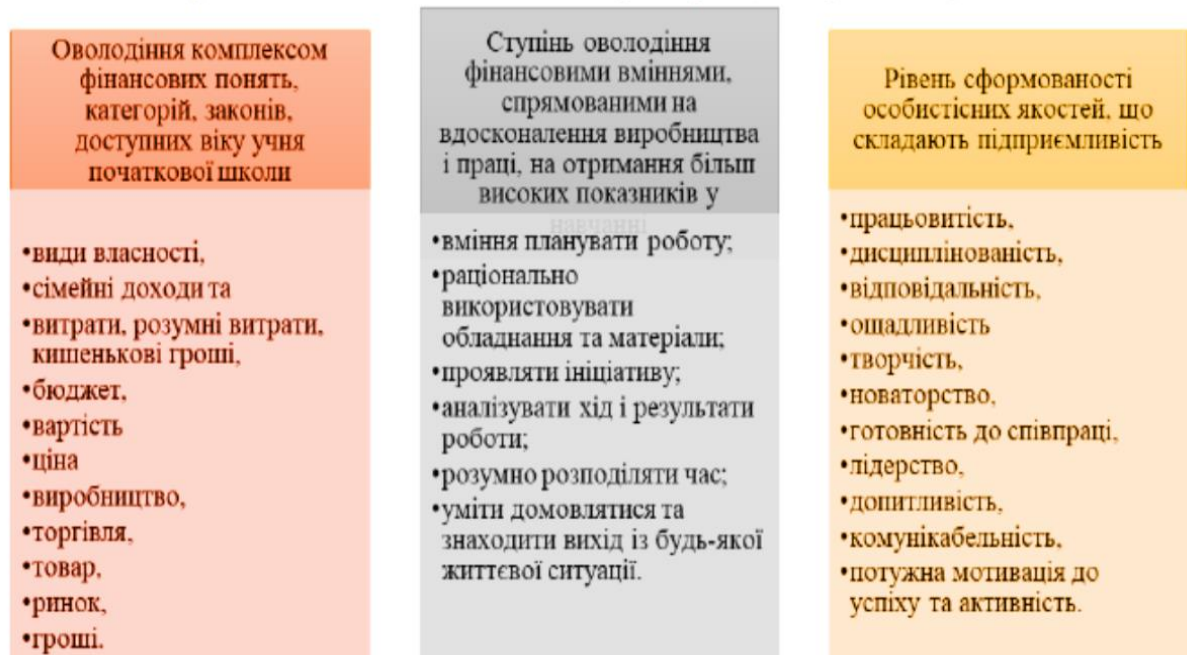

Рис. 1.1. Критерії оцінювання фінансової грамотності

Таким чином фінансова грамотність – це здатність особи ефективно управляти своїми фінансами, розуміти основні фінансові концепції та приймати обґрунтовані рішення щодо витрат, заощаджень, інвестування та планування бюджету. Вона охоплює знання, навички та впевненість у фінансових питаннях, що дозволяє людям досягати своїх фінансових цілей і покращувати якість життя.

Основні аспекти фінансової грамотності:

1. Розуміння фінансових термінів: знання основних термінів, таких як доходи, витрати, заощадження, кредити, інвестиції тощо.

2. Управління бюджетом: уміння планувати та контролювати витрати, складати особистий або сімейний бюджет, відстежувати доходи та витрати.

3. Заощадження: знання про важливість заощаджень, а також різні способи накопичення коштів, такі як відкриття депозитних рахунків.

4. Інвестування: розуміння основних принципів інвестування, різних фінансових інструментів, таких як акції, облігації та фонди, а також ризиків, пов'язаних з інвестиціями.

5. Кредитування: знання про кредитні продукти, умови їх отримання, а також важливість відповідального використання кредитів.

6. Фінансова безпека: розуміння важливості захисту своїх фінансів від шахрайства, а також планування на випадок непередбачених обставин (страхування, резерви).

7. Прийняття рішень: уміння аналізувати фінансові пропозиції, оцінювати ризики та вигоди, приймати зважені рішення.

Фінансова грамотність є важливою складовою особистісного розвитку та соціальної відповідальності. Вона допомагає людям уникати боргових пасток та фінансових проблем, будувати стабільне фінансове майбутнє, підвищувати якість життя та загальний добробут, сприяти економічному розвитку суспільства через відповідальне управління фінансами.

Отже фінансова грамотність являє собою критично важливу навичку, яка впливає на всі аспекти життя особи. Розвиток фінансової грамотності є необхідним для забезпечення стабільності, безпеки та можливості досягнення фінансових цілей

1.2. Психолого-педагогічні аспекти формування фінансової грамотності учнів початкової школи у межах викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

У Стратегії фінансової грамотності зазначено, що основними пріоритетами формування фінансової грамотності здобувачів освіти виступають такі:

- модернізація змісту фінансової культури, розкриття її сутності відповідно вимог сучасної економічної науки;
- формування європейського, фінансово обізнаного українця як особистості й громадянина;
- зосередження уваги на молоді, забезпечення усіх можливих умов для формування її підприємництва та фінансової грамотності;
- розроблення єдиної комунікаційної платформи для формування та розвитку фінансової грамотності;
- створення освітньо-інформаційного центру з питань підприємництва і фінансової грамотності [22].

На наявності низького рівня фінансової обізнаності населення України акцентовано у звіті «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні: результати дослідження за 2019 р.» Зокрема у документі зазначено, що Україна суттєво відстала за рівнем фінансової грамотності від провідних країн світу. Низький рівень фінансової грамотності являє собою проблему, що є однаково актуальною для всіх українців, незалежно від їхнього віку, статі, регіону проживання тощо.

Більшість наших громадян орієнтовані на витрачання наявних грошей протягом поточного періоду, мають схильність більше витратити, ніж заощаджувати. У нашій країні, на жаль, спостерігається достатньо низький рівень користування фінансовими послугами та банківськими продуктами. Достатньо велика кількість людей (близько 40%) за останні два роки не користувались жодними фінансовими послугами або банківськими продуктами. З огляду на зазначене мусимо констатувати наявність високого суспільного запит на підвищення фінансової грамотності [22].

Отже, проблема фінансової грамотності є актуальною для людей усіх вікових груп, однак, найбільшій цілеспрямованості цей процес набуває в період навчання дітей у початковій школі. Як стверджують вітчизняні та

зарубіжні наукові, вік дитини суттєво впливає а ступінь засвоєння нею знань та формування вмінь: чим раніше дитина знайомиться з основами фінансових відносин у прийнятних для її віку формах, тим більш повним, системним та змістовним видається формування її фінансової грамотності та підприємливості у межах переходу та навчання на більш високих освітніх рівнях.

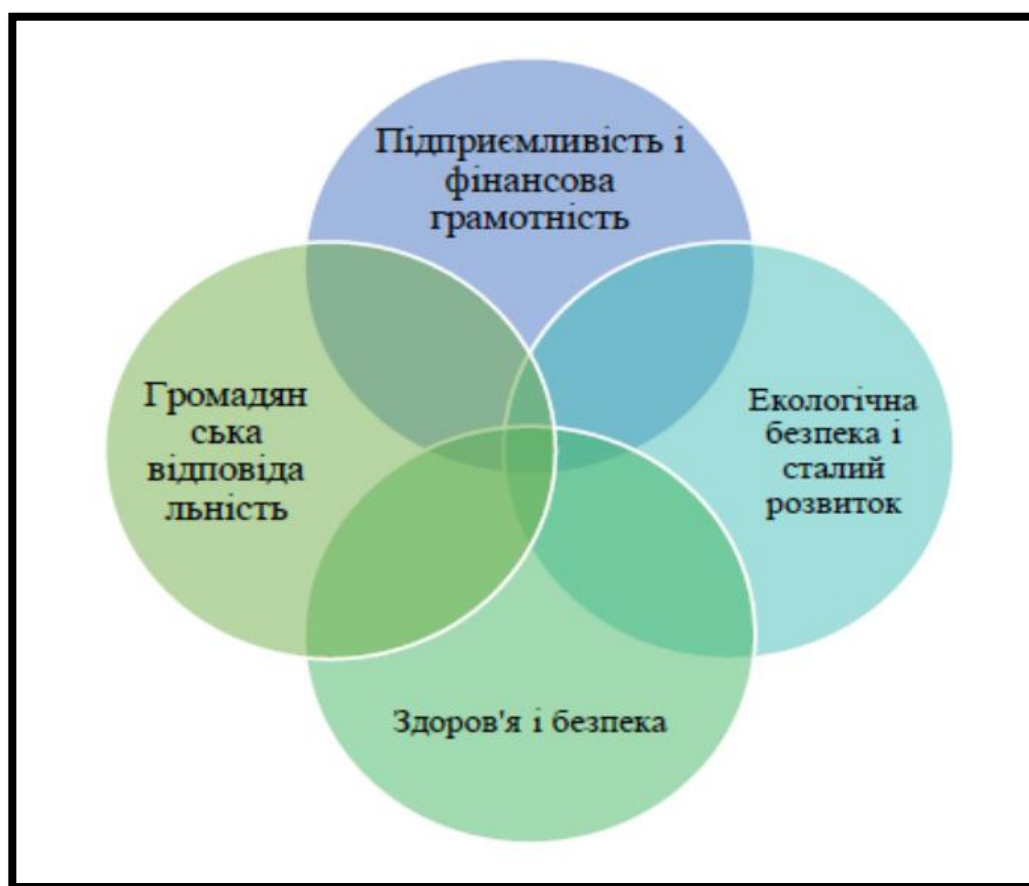

Рис. 1.2. Наскрізнi змістові лінії Нової української школи

Формування основ фінансової грамотності має починатися саме з початкової школи, де у дітей формуються елементарні уявлення про ресурси, фінанси, потреби, гроші. Компонентами фінансової грамотності молодших школярів є такі:

- оволодіння базовими економічними поняттями (ціна, вартість, бюджет, витрати, надходження);
- формування економічної компетентності (здатність здійснювати

аналіз сімейного бюджету, проводити підрахунок надходжень, співставляти прибуток і витрати, шукати ресурси (спільно з батьками) тощо;

- оволодіння навичками усвідомленої раціональної фінансової поведінки;

- формування вміння робити вибір за певних фінансових умов, приймати відповідальні рішення.

Формування фінансової грамотності учнів початкової школи на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» – надзвичайно складний процес, ефективність якого залежить від низки чинників, до яких слід віднести:

- 1) індивідуальні особливості дитини;
- 2) рівень готовності до шкільного навчання;
- 3) ступінь залученості родини учня початкової школи на питань його освіти;
- 4) здібності й майстерність учителя;
- 5) обрані вчителем методи й прийоми навчання.

На сучасному етапі розвитку початкової освіти необхідно обирати такі методи та способи організації уроків інтегрованого курсу «Я досліджую світ», які сприяють не тільки формуванню дослідницьких умінь і навичок молодших школярів, а й уможлиблювали б всебічний розвиток особистості молодшого школяра.

Як вже зазначалося у п.1.1, фінансова грамотність являє собою одну з десяти ключових компетентностей Нової української школи. Зазначена наскрізна лінія спрямовується на:

- розвиток лідерських ініціатив здобувачів освіти;
- формування здатності успішно функціонувати в умовах швидкого і мінливого навчання;
- забезпечувати для здобувачів освіти краще розуміння практичних

аспектів фінансових питань (заощадження, інвестування, кредити, страхування, позики тощо).

Реалізація у початковій школі наскрізної лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» на інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є вкрай необхідною складовою загальної системи навчання. Така актуальність зазначеної наскрізної лінії обумовлюється низкою об'єктивних чинників, а саме:

1) завдання, що пропонуються молодшим школярам у межах інтегрованого курсу «Я досліджую світ» сприяють оволодінню здобувачами освіти системою знань, умінь та навичок із фінансової грамотності, які застосовуються у практичній діяльності для вирішення конкретних життєвих ситуацій;

2) виконання завдань фінансового змісту суттєво підвищують мотивацію молодших школярів до вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ», оскільки демонструють можливість застосування отриманих знань у реальному житті;

3) завдання з фінансовим змістом органічно укладаються у зміст шкільного курсу «Я досліджую світ», оскільки ощадливе й розумне ставлення дитини до особистих фінансів, її доцільна й раціональна фінансова поведінка спираються на методи аналізу конкретної фінансової життєвої ситуації, що тісно пов'язані зі змістом зазначеного вище навчального курсу.

Отже, зазначена вище наскрізна лінія спрямовується на забезпечення вирішення практичних завдань, що забезпечить у майбутньому бізнес-планування, формування реальної оцінки дитиною власних фінансових здібностей школярів, їхньої спроможності складання родинного бюджету, забезпечення економічного доступу широких верств населення до раціонального використання природних ресурсів та ін.

Рис. 1.3. Підходи щодо формування фінансової грамотності молодших школярів

Сутність кожного із зазначених на рис. 1.1 підходів, представлено в таблиці 1.4.

Продовжуючи цю думку зазначимо, що ефективність досягнення зазначеної вище мети можливе виключно завдяки використанню в освітньому процесі різних педагогічних умов, які в свою чергу реалізуються на засадах компетентнісного, особистісно-діяльнісного, практико-орієнтованого та інтегративного підходів навчання.

Таблиця 1.4

Характеристика підходів до формування фінансової грамотності молодших школярів у межах вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Підхід	Сутність підходу
Компетентнісний	Виступає як фундамент для визначення сутності фінансової грамотності школярів, її

Продовження табл. 1.4

	структури і змісту, а також місця в системі компетентностей випускника закладу загальної середньої освіти; тісно взаємопов'язаний з іншими підходами.
Особистісно-діяльнісний підхід	Передбачає, що в центрі навчання перебуває сам здобувач освіти, його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад, властивості та якості; виходячи з цього педагог визначає освітню мету уроку, а також, переслідуючи мету розвитку особистості здобувача освіти, організовує, здійснює і коригує освітній процес.
Контекстний	Забезпечує інтеграцію освітнього процесу з повсякденним життям дитини, орієнтує вчителя на активне використання фінансового контексту як своєрідної бази для отриманих знань, застосування сформованих умінь і способів діяльності; передбачає надання здобувачеві освіти нових фінансових знань і формування практичного досвіду їх використання у межах вирішення реальних, життєво важливих завдань і проблем; сприяє забезпеченню емоційного і пізнавального насичення творчого пошуку здобувачів освіти.
Практико-орієнтований	Дозволяє розкрити взаємозв'язки між фінансовими знаннями і реальним повсякденним життям здобувача освіти; орієнтований на формування варіантів фінансової поведінки як

Продовження табл. 1.4

	відповідь на виклики сьогодення та стрімкі економічні трансформації в суспільстві в цілому.
Інтегративний	Передбачає взаємодію закладу загальної середньої освіти, усіх суб`єктів освітнього процесу (здобувачів освіти, їхніх батьків представників підприємницької спільноти, професійних учасників фінансового ринку, громадських та некомерційних організацій, засобів масової інформації тощо.
Суб`єктний	Передбачає створення умов для особистісного розвитку здобувачів освіти, що має прояв у розвиненій здатності успішно адаптуватися в постійно мінливій освітній та соціокультурній ситуації; передбачає врахування потреб здобувачів освіти у прояві їхньої активності та самостійності, а також в усвідомленні школярами особистої відповідальності за розвиток у фінансовій сфері.

Зрозуміло, що компетентнісний підхід виступає в якості базового для визначення сутності й змісту підприємливості та фінансової грамотності молодших школярів, її структури і змісту, а також місця фінансової грамотності в системі компетентностей здобувача початкової освіти й тісно пов'язаний з іншими, не менш важливими науковими підходами у формуванні фінансової грамотності учнів початкової школи.

Досліджуючи підходи до формування фінансової грамотності, С. Вожжова звертає увагу на те, що фінансова грамотність передбачає наявність

трьох основних компонентів, а саме:

- уміння заощаджувати;
- уміння витратити;
- уміння заробляти [41].

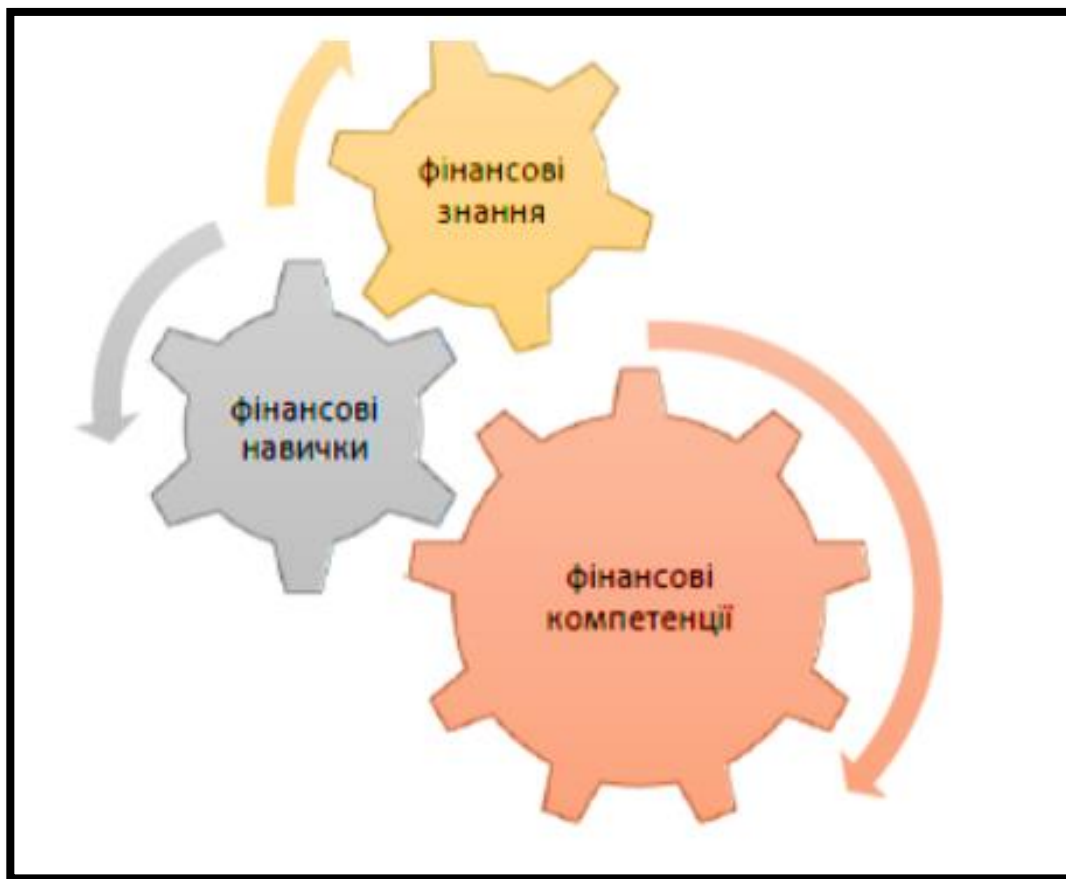

Рис.1.4. Компоненти фінансової грамотності

І. Хом'юк вважає, що основними компонентами фінансової грамотності виступають такі:

1) мотиваційний (комплекс мотивів, система навичок самоосвіти, самовдосконалення у межах фінансової освіти, наявність у дитини критичного мислення, навичок самостійної роботи, самоорганізації, самоконтролю, самоосвіти);

2) ціннісний (ціннісні установки та стійке усвідомлення щодо необхідності знань з фінансової теорії);

3) когнітивний (знання у фінансовій сфері та їх постійне оновлення);

4) операційний (використання отриманих фінансових знань на практиці)» [45; 47].

Узагальнення наукових праць вітчизняних дослідників дало змогу зробити висновок, що компонентами фінансової грамотності молодших школярів виступають:

- мотивація (наявність стійких внутрішніх переконань щодо самоосвіти у сфері фінансової грамотності);
- фінансові компетентності (здатність здобувача освіти застосовувати отримані знання і вміння, ефективно й успішно діяти на підставі накопиченого власного практичного досвіду у вирішенні завдань у сфері особистих фінансів);
- фінансові навички (навички, що є необхідними для прийняття відповідальних рішень);
- фінансові знання (комплекс базових знань про фінансові ресурси та продукти);
- фінансова поведінка (планування надходжень, заощадження, порівняння продуктів та аналіз користі кожного, звернення за консультацією, обговорення фінансових питань тощо);
- фінансова інклюзія (оцінка рівня сформованості здатності здобувача освіти користуватися фінансовими продуктами);
- фінансова стійкість (здійснення та оцінювання таких процедур, як контроль за грошима, контроль за витратами, планування індивідуальних доходів, наявність «фінансової подушки», управління фінансовими шоками і чутливість до шахрайства);
- фінансовий добробут (забезпечується на основі таких тверджень: «мої фінанси контролюють моє життя»; «я ледь жеврію»; «у мене залишаються гроші тільки до кінця місяця»; «через свою фінансову ситуацію я ніколи не матиму того, що прагну в житті»; «я стурбований тим, що мої гроші не нескінченні»).

Зазначені вище компоненти можуть бути сформовані у межах вивчення дітьми інтегрованого курсу «Я досліджую світ», оскільки цей курс як найкраще відображає міжпредметні зв'язки. За дослідженнями PISA «освітній процес має забезпечувати глибокі взаємопов'язані зв'язки між предметами, будуватися на інтеграції та міждисциплінарності, що є абсолютною необхідною вимогою сьогодення» [56]. У своєму дослідженні ми послуговуємося результатами, поданими у звіті PISA, на основі яких виокремлено такі основні види пізнавальної діяльності особистості, що суттєво актуалізують знання та розуміння здобувача освіти в галузі фінансів:

- орієнтування в інформаційних потоках, пошук та виявлення достовірної фінансової інформації;
- застосування фінансових знань у наближених до життя або реальних життєвих ситуаціях;
- оцінка фінансових проблем, що виникають у життєвих реальних ситуаціях;
- аналіз інформації, отриманої з різних джерел, у фінансовому контексті.

Формування фінансової грамотності в учнів початкової школи є складним організованим процесом, що містить у собі комплекс послідовних та систематичних дій, що їх представлено в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

**Основні етапи формування фінансової грамотності
в учнів початкової школи**

Етап	Характеристика етапу
Мотиваційний	Активізація внутрішніх позитивних мотивів дитини, що спонукають її до ініціативної діяльності; формування морально-етичних ставлень до фінансових питань у суспільному житті;

Продовження табл.1.5

	формування в учня початкової школи цінностей, пов'язаних із фінансовою грамотністю (свобода вибору, відповідальність, самореалізація, ощадливість, чесність, доброчинність, повага до інших).
Пізнавальний	Самопізнання дитини, усвідомлення нею свого внутрішнього «я» та власних сил і можливостей; набуття знань, що відображають сутність фінансового простору, що, своєю чергою стимулюють дитину до пошуково-пізнавальної діяльності та вияву ініціативності як у навчанні, так і в повсякденному житті.
Діяльнісний	Формування практичних умінь та навичок фінансової діяльності, зокрема вміння планувати та організовувати свою діяльність, ефективно презентувати себе та свої ідеї, уміння вести конструктивний діалог для вирішення спільних питань, виконання командних завдань, уміння творчо підходити до розв'язання проблемних задач на основі набутих знань та сформованих способів мислення тощо.
Творчо-ініціативний	Застосування усієї бази знань з метою реалізації себе як фінансово грамотної людини, здатної ефективно управляти власними фінансовими ресурсами.

Таким чином, аналіз актуальних наукових праць із теми дослідження засвідчує, що в перебігу формування фінансової грамотності молодших школярів у межах вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у дітей

розвивається економічне мислення, що своєю чергою уможлиблює краще осмислення явищ економічного життя, сприяє засвоєнню економічних понять, формуванню уявлень про здобуття й використання фінансів, а також застосування набутих знань у життєвих ситуаціях.

За результатами здійсненого нами аналізу наукових праць вітчизняних дослідників можна зробити висновок, що фінансову грамотність молодших школярів слід розглядати як невіддільну складову освітнього процесу у початковій школі, що реалізується через єдність особистостісного (тобто мотиваційного, ціннісного), пізнавального та операційного компонентів.

Продовжуючи цю думку зазначимо, що формування фінансової грамотності у молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» дозволяє сформувати компетентності, що реалізуються через наскрізні лінії, які являють собою комплексний вектор концепції Нової української школи щодо прийняття правильних фінансових рішень, формування відповідальності за них.

Ознаками фінансової грамотності молодших школярів є:

- оволодіння учнями початкової школи базовими економічними поняттями;
- формування учнів початкових економічних компетентностей;
- озброєння молодших школярів мінімальними практичними навичками щодо раціональної фінансової поведінки;
- формування у дітей вміння приймати рішення та нести за них відповідальність.

В організації уроків інтегрованого курсу «Я досліджую світ» щодо формування основ фінансової грамотності дітей молодшого шкільного віку має гармонійно поєднуватися мотиваційна, пізнавальна та операційна діяльність. Учитель має мотивувати молодших школярів до фінансового успіху; створювати ксі можливі умови для інтеграції фінансової

грамотності під час вивчення курсу «Я досліджую світ»; розвивати критичне мислення у межах вирішення фінансових питань у реальному житті; навчити ефективно управляти власними фінансами та нести відповідальність за прийняті дитиною рішення.

Висновки до розділу 1

На основі аналізу наукової літератури, фахових вітчизняних та закордонних видань, нами узагальнено визначення поняття фінансової грамотності, яка розуміється науковцями як здатність особистості молодшого школяра приймати правильні, доцільні рішення, пов'язані з фінансами в різноманітних ситуаціях власної життєдіяльності. Такі рішення стосуються як сьогодишнього досвіду учнів та їх майбутнього у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Зроблено висновок про відмінність між поняттями «фінансова грамотність» та «підприємливість». Підприємливість розглядається науковцями як певний набір якостей особистості, а саме:

- уміння планувати, організовувати, керувати, мотивувати на досягнення цілей, аналізувати, оцінювати;
- працювати як самостійно так й у команді, розуміючи свої переваги й недоліки;
- продукувати судження та визначати сильні та слабкі сторони як свої, так і інших людей, а також оцінювати ризики;
- виявляти ініціативу на себе;
- мотивувати себе та інших, виявляти рішучість у досягненні цілей.

Визначено, що однією з найкращих методичних можливостей для формування фінансової грамотності є оволодіння змістом інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Як вважають науковці, діти молодшого шкільного віку вже цілком усвідомлюють важливість фінансової грамотності для себе, настійно

оволодівають такими важливими вміннями та навичками, як: планування та організація своєї роботи, раціональне використання матеріалів та обладнання, приблизний розрахунок часу для оцінки результатів роботи, усвідомлення відповідальності за прийняті рішення, сумлінне виконання своїх обов'язків тощо.

Формування фінансової грамотності дітей молодшого шкільного віку забезпечується через їх поступове ознайомлення з основами домогосподарства та економіки нашої країни, принципами господарювання та ощадливості, сутністю елементарних умінь, пов'язаних із здатністю орієнтуватися в бізнес-середовищі, сприянням усвідомленню сутності етичної поведінки у підприємництві.

РОЗДІЛ 2.

СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

2.1. Стан сформованості фінансової грамотності в учнів початкової школи (за результатами констатувального експерименту)

У процесі визначення стану сформованості фінансової грамотності учнів початкової школи нами було здійснено первинну діагностику рівня сформованості фінансової грамотності учнів третього класу. У констатувальному педагогічному експерименті взяли 40 респондентів. Мета констатувального експерименту полягала у визначенні рівня сформованості фінансової грамотності здобувачів початкової освіти.

Відповідно мети констатувального експерименту дослідження виконувало такі завдання:

- 1) здійснити відбір діагностувальних методик для оцінки рівня сформованості фінансової грамотності учнів початкової школи;
- 2) на основі застосування комплексу діагностичних методик здійснити визначення рівня сформованості фінансової грамотності учнів початкової школи;
- 3) на основі узагальнення та систематизації результатів дослідження обґрунтувати комплекс педагогічних умов формування фінансової грамотності учнів початкової школи під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

У процесі проведення дослідження ми визначили ключові показники рівня фінансової грамотності учнів початкових класів, до яких належить наявність у дітей молодшого шкільного віку наступних знань, умінь та навичок:

- аналіз власних потреб;
- розмежування основних та другорядних потреб;
- визначення джерел задоволення різних потреб;
- уміння користуватися грошима;
- ідентифікація джерел доходів і витрат;
- пояснення ролі праці у задоволенні цих потреб;
- виконання простих покупок у магазині;
- аналіз можливостей сімейного бюджету для задоволення потреб;
- здатність спостерігати, міркувати та узагальнювати інформацію про фінансові явища.

На підставі актуальної наукової літератури із теми дослідження нами також було визначено комплекс особистісних якостей, на формування яких має бути спрямований перебіг формування фінансової грамотності молодших школярів:

1) ініціативність, тобто здатність учнів початкової школи організовувати та здійснювати певний вид діяльності на основі власного бажанням;

2) наявність творчого потенціалу, тобто рівень сформованості здатності створювати новий оригінальний продукт, широко упроваджувати у свою діяльність елементи творчості, новизни;

3) комунікативність та комунікабельність, тобто здатність знаходити спільну мову з різними людьми, впливати на оточуючих та мотивувати їх до спільної діяльності, ефективно обмінюватися інформацією, рівень сформованості культури спілкування;

4) здатність знаходити вихід зі складних ситуацій, тобто рівень сформованості в дитини молодшого шкільного віку здатності швидко адаптуватися до нових умов, приймати своєчасні, вмотивовані й правильні рішення в різних умовах;

5) наявність в дитини прагнення до чесного, сумлінного спілкування й взаємодії, тобто знання визначених норм і правил поведінки, а також

неухильне їх дотримання.

Зазначені вище якості мають тісний взаємозв'язок між собою, саме тому їх слід розглядати комплексно. Важливо й те, що зазначені вище якості виявляються у структурі здібностей.

Особливо варто відзначити таку якість, як готовність до ризику. Уміння діяти в ризикованих ситуаціях є важливим у сучасних умовах. Проте цю якість ми не включили його до основних особистісних якостей, на розвиток яких має бути спрямований увесь комплекс роботи в школі. Це пов'язано з тим, що розвиток у молодших школярів здатності до ризику, на нашу думку, є найскладнішим завданням. Рівень готовності до ризику має велику залежність від генетичних факторів, характеру, віку людини та її фінансових можливостей. Хоча завдяки практично орієнтованій освіті учні набувають навичок прийняття рішень і поступово навчаються оцінювати можливі варіанти. Разом із тим, готовність до ризику, на нашу думку, залишається найскладнішою для розвитку під час навчання.

З огляду на те, що ключова компетентність «Підприємливість і фінансова грамотність» у державних документах із питань освіти розглядається як єдине ціле, ми виокремили рівні сформованості фінансової грамотності учнів молодшого шкільного віку як цілісну систему за трьома рівнями, представленими в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Критерії сформованості фінансової грамотності учнів молодшого шкільного віку

Рівень сформованості фінансової компетентності	Характеристика рівня
Високий	Дитина демонструє: – знання про гроші, їх різновиди та джерела

Продовження табл. 2.1

	походження; – уявлення про сімейний бюджет, заощадження та розподіл коштів на основні урахування необхідних витрат; – вміє розрізняти поняття «потреби» і «бажання»; – активно використовує набуті знання та навички управління грошима в ігровій діяльності та повсякденному житті; – є активною, наполегливою та організованою особистістю, яка здатна планувати свої дії; – здатність пов'язувати нові знання з попереднім досвідом і застосовувати ці знання на практиці; – бере на себе відповідальність за прийняття рішень, проявляє ініціативу та креативність; – розуміє переваги ефективної співпраці; – знаходить способи вирішення у ситуаціях різної складності.
Середній	У дитини наявні: – часткові уявлення про гроші та правила їх використання; – дитина може називати свої особисті потреби і з допомогою вчителя визначати пріоритетні; – слабкий інтерес до фінансових аспектів життя; – нестійкі мотиви діяльності; – слабо виражене бажання до участі у спільній діяльності;

Продовження табл. 2.1

	– демонстрування позиції, коли на першому місці стоять власні бажання, а не досягнення цілей; – прояв ініціативи лише в окремих випадках; – наявність здатності пов'язувати знання з практикою лише після пояснення вчителя; – наявність потреби у підтримці з боку дорослих для вирішення різних ситуацій.
Низький	У дитини наявні: – часткові уявлення про гроші та правила їх використання; – часткова здатність формулювати свої потреби (вона може називати їх і з допомогою вчителя визначати пріоритетні); – відсутність інтересу до фінансових аспектів життя; – відсутність бажання брати участь у спільній діяльності; – позиція, за якої на першому місці стоять власні бажання, а не досягнення цілей; – відсутність бажання використовувати набуті знання в практичній діяльності; – відсутність ініціативи; – відсутність готовності нести відповідальність за прийняття рішень; – наявність випадків часткового пов'язування набутих знань із власним досвідом.

Рівень сформованості знань, умінь та навичок підприємливості і

фінансової грамотності у третьокласників за двома основними компонентами, а саме:

- мотиваційним (діагностична методика – «Оцінка шкільної мотивації (за Лускановою Н.Г.)»);
- когнітивним (діагностична методика – «Опитувальник «Вияв-лення рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу»).

Зазначені вище компоненти досліджувалися за різними методиками. Спочатку ми зосередилися на мотиваційному компоненті, що дозволить оцінити рівень пізнавальної активності та емоційного ставлення до школи. Учням було запропоновано 10 запитань, які відображають їхнє ставлення до освітніх ситуацій, школи та три можливі варіанти відповідей. Відповідь, що свідчить про позитивне ставлення до школи, оцінювалася в 3 бали; нейтральна відповідь (наприклад, «не знаю» або «іноді так») – у 1 бал; відповідь, яка свідчить про негативне ставлення до тієї чи іншої шкільної ситуації, оцінювалася в 0 балів.

Анкета передбачала наявність п'яти рівнів, представлених у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівні оцінювання мотиваційного компоненту

Рівень	Характеристика рівня
Рівень I	25-30 балів – це високий рівень шкільної мотивації та навчальної активності. Такі учні мають сильні пізнавальні мотиви і прагнуть успішно виконувати всі поставлені завдання. Вони точно дотримуються вказівок вчителя, відповідальні та старанні
Рівень II	20-24 бали – хороший рівень шкільної мотивації. Учні цього рівня успішно справляються з навчаль-

Продовження таблиці 2.2

	ними завданнями і мають позитивне ставлення до школи.
Рівень III	15-19 балів – позитивне ставлення до школи, проте учнів приваблює більше не навчальний процес, а соціальні можливості. Вони комфортно почуваються у школі, але відвідують її переважно для спілкування з друзями та вчителями. Пізнавальні мотиви у таких дітей менш виражені, і освітній процес їх мало цікавить.
Рівень IV	10-14 балів – низька шкільна мотивація. Ці діти неохоче відвідують школу і часто пропускають заняття. Під час уроків вони займаються сторонніми справами і іграми, стикаються з серйозними труднощами в навчанні.
Рівень V	Нижче 10 балів – негативне ставлення до школи та дезадаптація. Такі учні не справляються з навчальними завданнями, відчують труднощі в спілкуванні з однокласниками та у відносинах з вчителями. Школа сприймається ними як ворожа середина, де їм некомфортно перебувати.

Отже мотиваційний компонент фінансової грамотності молодших школярів відображає внутрішні чинники, які спонукають дітей до навчання та освоєння фінансових знань і навичок. Цей компонент є критично важливим, оскільки без належної мотивації навіть найкращі навчальні програми можуть виявитися неефективними.

Основні складові мотиваційного компонента є:

- пізнавальні інтереси (діти повинні мати бажання дізнаватися

більше про гроші, фінанси та їхнє використання);

- позитивне ставлення до фінансів (важливо, щоб учні розглядали фінансові питання як цікаві та корисні);

- особисті цілі (діти можуть бути мотивовані до вивчення фінансової грамотності через бажання досягти особистих цілей, таких як покупка бажаної іграшки, заощадження на певну річ або реалізація проєктів);

- соціальне сприйняття (взаємодія з однолітками та дорослими може впливати на мотивацію; позитивні приклади фінансової успішності можуть спонукати дітей вчитися та розвивати свої фінансові навички);

- визнання та підтримка (підтримка з боку батьків і вчителів, а також визнання досягнень у фінансовій освіті можуть значно підвищити мотивацію дітей до навчання).

Результати анкетування за методикою Н. Лусканової представлено на рис. 2.1

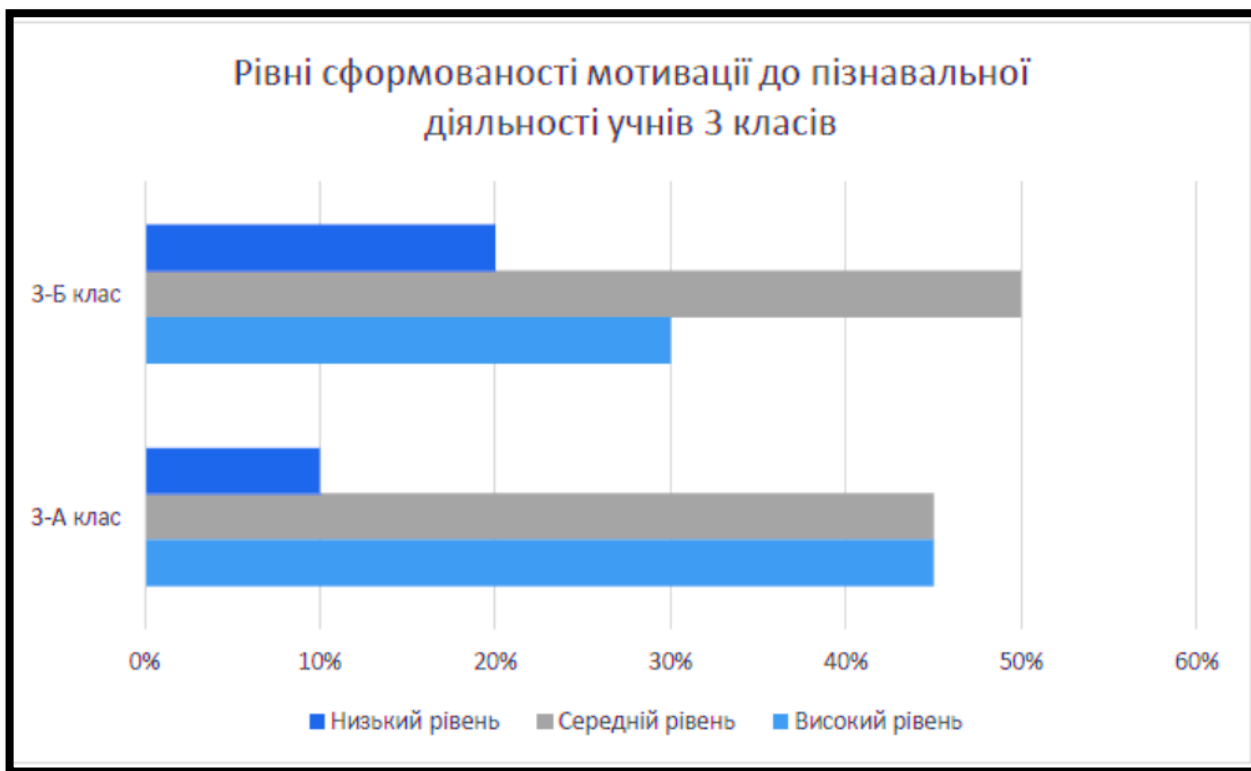

Рис. 2.1. Вихідні дані сформованості мотивації до пізнавальної діяльності учнів 3 класів

Як видно з діаграми, отримано такі результати щодо сформованості мотиваційного компоненту фінансової грамотності:

- високий рівень – 45% у 3-А та 30% у 3-Б (середній показник складає 37,5 %);
- середній рівень – 45% у 3-А та 50% у 3-Б (середній показник складає 47,5%);
- низький рівень – 10% учнів 3-А класу і 20% учнів 3-Б класу (середній показник – 15%).

Діагностику когнітивного компоненту фінансової грамотності учнів початкової школи було здійснено за опитувальником «Чи є я фінансово грамотною особистістю?». Рівні та бали розподілилися таким чином:

- високий рівень (від 58 - до 83 балів);
- середній рівень (від 32 - до 58 балів);
- низький рівень (від 4 - до 32 балів).

Результати здійсненої діагностики когнітивного компоненту фінансової грамотності учнів початкової школи представлено на рис. 2.2 С.46).

Як видно з діаграми, нами отримано такі результати щодо сформованості рівня сформованості когнітивного компоненту фінансової грамотності учнів початкових класів:

- високим рівень – 25% учнів у 3-А та 15% у 3-Б (середній показник – 20%);
- середній рівень – 65% у 3-А та 55% у 3-Б (середній показник складає 60%);
- початковий рівень – мають 10% учнів 3-А класу і 30% учнів 3-Б класу (середній показник – 20%).

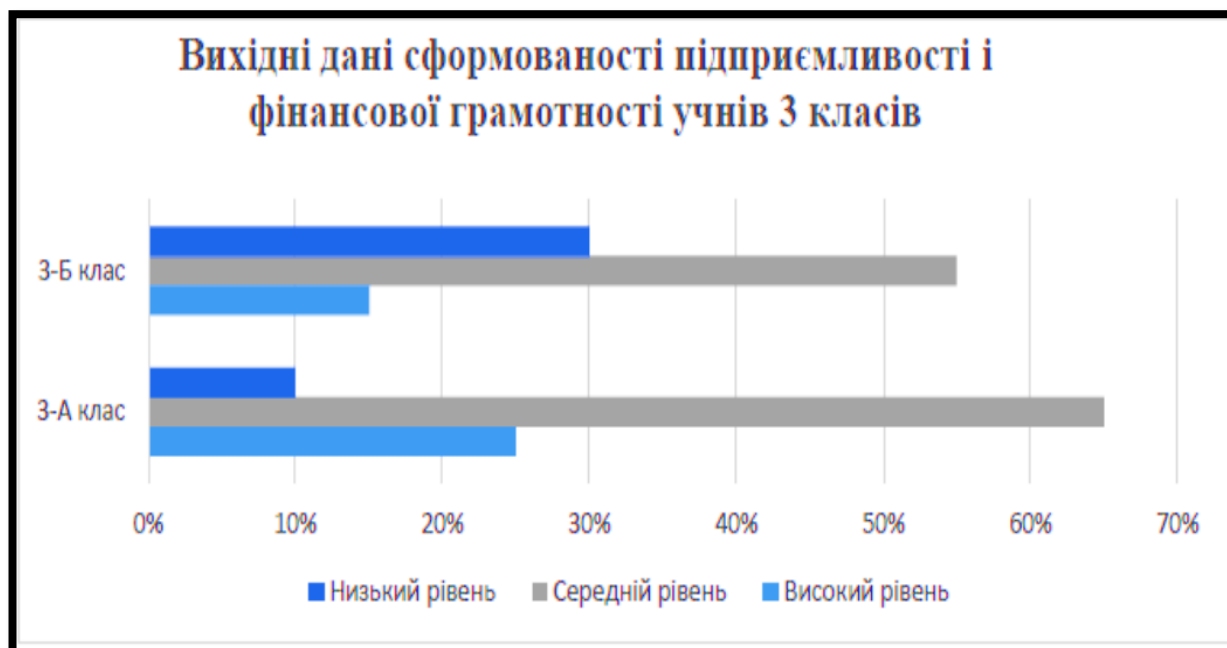

Рис. 2.2. Вихідні дані сформованості когнітивного компоненту фінансової грамотності учнів 3 класів

Результати констатувального експерименту засвідчують, що високий рівень сформованості фінансової компетентності мають лише 29 % респондентів. Такий стан справ обумовлює необхідність розроблення й упровадження комплексу педагогічних умов формування фінансової грамотності учнів початкової школи.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» надає широкі можливості для формування фінансової грамотності учнів початкової школи завдяки своїй міждисциплінарній природі та практично-орієнтованому підходу.

2.2. Педагогічні умови формування фінансової грамотності учнів початкової школи під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Формування фінансової грамотності у молодших школярів є важливою складовою їх загального розвитку та підготовки до самостійного життя. У сучасному світі, де фінансові знання стають дедалі більш актуальними,

важливо створити педагогічні умови, які сприятимуть ефективному засвоєнню цих знань. До таких педагогічних умов належать такі:

1. Інтеграція фінансової освіти в навчальний процес.
2. Використання інтерактивних методів навчання.
3. Створення позитивного емоційного клімату
4. Співпраця з батьками.
5. Розвиток критичного мислення.
6. Оцінка та моніторинг прогресу

Розглянемо детальніше ці умови

Першою умовою формування фінансової грамотності учнів початкової школи є інтеграція фінансової освіти в навчальний процес.

Фінансова грамотність повинна бути вбудована в різні навчальні предмети, а не викладатися як окрема дисципліна. Наприклад, на уроках математики учні можуть вивчати концепції доходів і витрат, складати прості бюджети, тоді як на уроках природознавства можуть обговорювати вплив економічних процесів на довкілля. Інтеграція фінансових знань в загальний навчальний контекст допомагає учням усвідомити практичне застосування цих знань.

У першому класі проблеми фінансової грамотності розглядаються в межах таких курсів, як «Математика» та «Я досліджую світ», в яких теми здебільшого спрямовані на ознайомлення із гривнею, номіналом грошей, елементарним рахунком.

У підручнику інтегрованого курсу «Я досліджую світ», авторами яких є Т. Воронцова, В. Пономаренко, О. Хомич, І. Гарбузюк, Н. Андрук, К. Василенко, обговорюються проблеми благодійності та формуються основ підприємливості. У цьому підручнику вміщено такі завдання для формування фінансової грамотності:

Завдання 1.

Скільки всього монет? Яких монет більше? Порівняй вартість купюр.

Завдання 2.

У тебе є 10 грн. Що можеш купити на них? Розглянь усі можливі варіанти та визнач, якими купюрами отримаєш решту.

Завдання 3.

Ціни товарів і послуг в Україні визначають у гривнях та копійках. Скорочено – грн., к. Знайди на малюнках цифри, які ви вже вивчили. Складіть із ними приклади на додавання й віднімання. Запишіть їх, використовуючи скорочені записи гривень і копійок

Варто зауважити, що на проілюстрованому прикладі інформація щодо грошей є дещо застарілою, адже певні копійки вже вийшли з фінансового обігу.

У другому класі формування фінансової грамотності молодших школярів також відбувається доволі фрагментарно, окремі теми підручників з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» стосуються персоналій, що зображені на українських грошах.

Наведемо приклади завдань, спрямованих на формування фінансової грамотності

Завдання 1.

Скільки купюр на кожному малюнку? Скільки гривень на кожному малюнку? За зразком склади вирази й обчисли їх значення.

Формування фінансової грамотності учнів початкової школи у третьому класі продовжується так само у межах математики та інтегрованого курсу «Я досліджую світ». На цьому етапі навчання дітям початкової школи вже пропонується інформація про:

- основи маркетингової діяльності (яким чином розташовані товари у супермаркеті для збільшення обсягу продаж);
- рекламу, у тому числі, політичну;
- основи культури свідомого покупця.

Наведемо приклади таких завдань.

Завдання 1.

Скільки купюр на кожному малюнку? Скільки монет? Скільки гривень на кожному малюнку? Склади вирази й обчисли їх значення

Завдання 2.

Тато купив у магазині кефір за 22 грн і батон за 13 грн. Для оплати покупки він подав касирові тільки 5-гривневі купюри. Скільки купюр він подав касирові? Склади вираз. Обчисли.

Для учнів четвертого класу формування фінансової грамотності продовжується в межах їх ознайомлення з різними номіналами гривні. Вагомим у зазначеному контексті постає реалізація завдання формування уявлення про сутність таких важливих для забезпечення фінансової грамотності учнів понять, як «товар», «ціна», «вартість». Важливу роль у контексті забезпечення високого рівня сформованості фінансової грамотності молодших школярів відіграє їх ознайомлення з поняттям «заощадження», «розпродаж», «економія».

Однак у підручниках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для четвертого класу тема фінансової обізнаності практично не висвітлюється.

Наш аналіз підручників і навчальних програм для Нової української мови також підкреслює інтегративний аспект формування фінансової грамотності. Наприклад, у підручнику М. Вашуленко запропоновані завдання для аналізу та розвитку поняття ощадливості, а також обговорюється тема марнотратства, актуальна для деяких сімей. У розділі з української мови присутній список слів «фінанси, кошти, гроші» з завданням з'ясувати, чи є ці слова антонімами або синонімами. Крім того, є завдання на створення реклами з додатковими умовами, розробку рекламного плакату, слоганів для журналів та дослідження історії успіху відомих особистостей.

За підручником Г. Сапун (у двох частинах) молодші школярі мають можливість ознайомитися з явищем благодійності через твір «Лялька». Вони також створюють рекламний буклет, а завдяки українській народній казці «Як кіт чоботи купував» навчаються бути обачними, щоб уникати

фінансових пасток. Важливим для формування фінансової грамотності є також з'ясування значення терміну «банкнота» та використання для цього такого методу, як робота над фотоколажем «Відомі українці на банкнотах». Діти знайомляться з термінами «банкір», «купюра», «валюта», створюють та рекламують власний продукт – книжечку, а також виготовляють власну афішу.

Другою умовою формування фінансової грамотності учнів початкової коли є використання інтерактивних методів навчання

Інтерактивні методи, такі як ігри, симуляції та рольові ігри, дозволяють молодшим школярам більш активно включатися в процес навчання. Наприклад, граючи в «магазин», діти молодшого шкільного віку можуть вчитися доцільно планувати бюджет, впевнено розподіляти кошти та приймати обґрунтовані рішення щодо покупок. Такі методи допомагають формувати практичні навички фінансового управління, розвивають критичне мислення та відповідальність.

Головною характеристикою ігрового навчання є інтеграція теорії з практикою та розвиток особистісних якостей у молодших школярів під час формування фінансової грамотності. У процесі навчання фінансової грамотності ігрові методи можуть включати:

- рольові ігри;
- ділові ігри;
- імітаційні ігри;
- інноваційні ігри;
- ігровий дизайн.

Рольові ігри (RPG) надають можливість дітям початкової школи одночасно навчатися та розважатися, виконуючи певні ролі відповідно до внутрішньої логіки ситуації. Учасники гри створюють або керують обраною ділянкою, а їхні дії оцінюються згідно з прийнятими правилами. Вони можуть імпровізувати в межах встановлених умов, які визначають хід

і результат гри. Рольова гра дозволяє учасникам отримати новий досвід, опиняючись у несподіваних ситуаціях і виконуючи роль іншої особи.

На відміну від рольової ділова гра є методом моделювання рішень учнів у різних обставинах, виконуваним у формі діалогу між групами або особами. Ці ігри мають свою операційну структуру, закладену в чіткий алгоритм «правильності» та «неправильності» рішень, і дозволяють учасникам впливати на майбутні події.

Імітаційні ігри, як різновид ділової гри, використовують моделі бізнес-середовища для аналізу та вирішення складних проблем. Вони можуть бути націлені на розвиток особистості, організації чи суспільства в цілому.

Інноваційна гра – це метод, що застосовується в проектному, експертному та навчальному консультуванні, який належить до класу відкритих ігор.

Ігровий дизайн (playful design) в освітньому процесі використовують, з метою відтворення життєвих ситуацій [Гра як інструмент, 2018].

Розглянемо деякі ігри, які сприяють формуванню фінансової грамотності у молодших школярів.

Гра «Скільки це коштує?» передбачає демонстрацію карток із зображенням різних предметів, після чого дитина має озвучити, скільки, на її думку, вони можуть коштувати. Потім слід показати реальну вартість товару, підтвердивши її цінником, чеком або їх знімком.

У межах гри «Грошові знаки» використовує справжні купюри, сувенірні гроші або навчальний набір, наприклад, «Грошові знаки України». Вона допомагає учням ознайомитися з грошовими одиницями України, їх співвідношеннями, а також з поняттями «вартість», «ціна» і «кількість». Завдяки набору діти можуть практикувати додавання, віднімання, множення і ділення. Спершу варто ознайомити дитину з номіналом кожної купюри і пояснити, що зображена цифра вказує на

кількість грошей. Можна навести приклади можливих покупок за цією сумою і запропонувати дитині самостійно вибрати товар на певну суму.

Ігри на кшталт «CashFlow» та «Living Capital» є цінними для розвитку фінансової грамотності молодших школярів. Вони демонструють, як раціонально управляти ресурсами та як нерозумно їх витратити. Учасники можуть бачити, як кожне неправильне використання коштів впливає на їхнє фінансове майбутнє. Цей фінансовий симулятор створено з урахуванням реальних фінансових механізмів, що дозволяє дітям отримати досвід, необхідний для прийняття правильних фінансових рішень у житті. На початку гри всі учасники мають приблизно однакові умови: стабільну зарплату і нормальні витрати. Під час гри ситуації змінюються: деякі потрапляють у боргову яму, а інші поступово створюють бізнес для досягнення своїх цілей.

У межах використання зазначених вище ігор можуть мати місце такі види, як:

- перенесення;
- планування та проєктування;
- самопізнання;
- складання;
- аналітичне завдання;
- детектив;
- досягнення консенсусу; оцінювання;
- журналістське розслідування;
- дослідження.

Дидактична гра «Розклади товар» призначена для навчання дітей класифікації предметів за спільними ознаками, а також для закріплення знань про різні види товарів, розвитку логічного мислення та пізнавального інтересу. Цю гру доцільно використовувати на початку першого класу.

Для організації гри знадобляться картки із написами «Молоко»,

«Хліб», «Іграшки», «Одяг», «Взуття», «М'ясо», а також предметні картинки, які можуть представляти різні товари з крамниць. У процесі гри учні розглядають картки і групують їх за спільними ознаками.

Вчитель може запропонувати кілька завдань. Наприклад, учні можуть розкласти картинки на групи відповідно до призначення товарів, або ж дати назви крамницям, де можна їх придбати, наприклад: «Молоко», «Хліб», «Іграшки», «Одяг» тощо. Крім того, вони можуть згрупувати картинки, пропонуючи власні варіанти сполучень, опираючись на свій досвід, наприклад: «Гастроном», «Дитячий світ», «М'ясо – молоко», «Садовина та городина» тощо.

Гра «Аукціон» має на меті перевірити знання та логічне мислення учасників. Вона проходить за такими правилами: кожен учасник на початку отримує 100 балів (окулярів, фунтів або тугриків). Право відповісти на запитання купується, стартова ціна простого питання становить 5 балів, а складного – 10. Ціна може змінюватися на 5 балів з кожним кроком, а остаточна ціна визначається під час торгів. Якщо учасник відповідає правильно, ціна питання додається до його балів; якщо відповідь неправильна – віднімається.

Метою дидактичної гри «Фінансова піраміда» є ознайомлення дітей із фінансовим шахрайством та формування критичного ставлення до пропозицій «легких грошей».

Для організації гри необхідно підготувати умовні монетки – по 3 на кожного гравця, а також значки трьох кольорів для таємного товариства (в залежності від кола залучення). Гра проходить за такою схемою: ті, хто приводить новачків, отримують частину доходу. Перші учасники (мінімум двоє) віддають монети ведучому, щоб отримати значки. Потім кожен з них має привести ще двох гравців. Це друге коло залучення, під час якого нові учасники отримують значки іншого кольору, віддають дві монети ведучому та одну – тому, хто їх привів. Ці новачки також приводять своїх учасників, які віддають по монетці їм, по монетці – гравцям першого кола та ще одну –

ведучому.

Після третього кола підраховують, хто скільки отримав або втратив монет. Ведучий отримує 22 і більше монет, гравці першого кола втрачають по монеті, другого – по дві, а третього – усі «гроші».

В кінці уроку вчитель обговорює з учнями, кому може бути вигідна фінансова піраміда і чи варто до неї долучатися.

Педагогічні умови формування фінансової грамотності також включають створення позитивного емоційного клімату в класі. Важливо, щоб учні відчували себе комфортно, обговорюючи фінансові питання, без страху бути осудженими. Вчителі повинні заохочувати учнів ділитися своїми думками та досвідом, що дозволить їм формувати власне ставлення до фінансів.

Четвертою мовою формування фінансової грамотності учнів початкової школи є співпраця з батьками. Сімейне середовище має величезний вплив на формування фінансової грамотності дітей. Педагоги повинні активно залучати батьків до процесу навчання, надаючи їм рекомендації щодо виховання фінансової свідомості. Наприклад, можна організовувати семінари чи інформаційні зустрічі, на яких батьки отримують знання про те, як розмовляти з дітьми про гроші, бюджети та заощадження.

Фінансова грамотність вимагає від учнів уміння аналізувати інформацію та приймати зважені рішення. Педагоги можуть стимулювати розвиток критичного мислення, пропонуючи учням обговорювати різні сценарії фінансових рішень, оцінювати ризики та наслідки. Це може бути реалізовано через обговорення реальних життєвих ситуацій або використання кейс-методів.

Регулярна оцінка рівня фінансової грамотності учнів є важливим аспектом педагогічного процесу. Вчителі повинні розробити критерії оцінювання, які враховують як теоретичні знання, так і практичні навички.

Моніторинг прогресу дозволяє вчасно виявляти проблеми та коригувати навчальні методи.

Отже, формування основ фінансової грамотності у молодших школярів допоможе їм чітко зрозуміти природу грошей, способи їх заробітку, а також основи особистого та сімейного бюджету, включаючи методи планування. Діти усвідомлять, чому одні люди досягають фінансового успіху, тоді як інші постійно позичають гроші або живуть у кредит. Це, у свою чергу, сприятиме розвитку ефективної фінансової поведінки у підростаючої особистості в майбутньому, що вплине на загальний успіх української економіки.

Аналіз сучасних підручників для початкової освіти показав, що відсутня чітка система формування фінансової грамотності учнів, що свідчить про необхідність розробки та впровадження відповідних методик роботи з молодшими школярами в цьому напрямку.

Висновки до розділу 2

Таким чином, після аналізу стану проблеми формування фінансової грамотності учнів початкової школи ми дійшли висновку, що зазначена тема дослідження є актуальною та недостатньо вивченою.

Оновлений Державний стандарт і типові освітні програми під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна ставлять вимоги до Нової української школи щодо формування цієї ключової компетентності. Проте аналіз результатів констатувального експерименту показав, що вони не містять достатньої кількості завдань та ідей для розвитку цього наскрізного вміння.

Сучасна методика викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» базується на результатах досліджень усієї сукупності складові процесу освіти. «Я досліджую світ» як навчальний предмет має потужні можливості для реалізації завдання формування фінансової грамотності учнів молодшого

шкільного віку. Саме на змісті цього інтегрованого курсу здійснюється низка важливих освітніх завдань, а саме:

- розширюються елементарні знання молодших школярів про предмети і явища, пов'язані з економічною діяльністю;
- набуває обрисів інформація про фінансову діяльність людини в її повсякденному житті;
- відбувається формування вміння аналізувати, оцінювати, узагальнювати актуальну для фінансової грамотності інформацію з різних джерел;
- формується здатність визначати закономірність зв'язків між подіями у межах фінансової діяльності;
- виробляються практико-зорієнтовані вміння і навички, що базуються на отриманій фінансовій інформації.

Отримані результати нашого дослідження у межах здійсненого констатувального експерименту дали підстави для висновку про необхідність удосконалення форм і методів формування фінансової грамотності молодших школярів під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Виявлений недостатній рівень сформованості фінансової грамотності учнів молодшого шкільного віку в шкільній практиці підтвердив необхідність наукового обґрунтування та впровадження комплексу педагогічних умов для підвищення результативності процесу формування фінансової грамотності учнів початкової школи. До таких педагогічних умов належать такі: інтеграція фінансової освіти в навчальний процес, використання інтерактивних методів навчання, створення позитивного емоційного клімату, співпраця з батьками учнів початкової школи, розвиток критичного мислення, оцінка та моніторинг прогресу.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати здійсненого нами дослідження дозволило зробити такі висновки.

1. Відповідно до першого завдання дослідження на основі аналізу актуальної наукової літератури з'ясовано сутність базового поняття дослідження - «фінансова грамотність».

Аналіз наукових праць із теми дослідження показав, що сутність поняття «фінансова грамотність» науковці розуміють по-різному. Спираючись на аналіз наукових праць з питань фінансової грамотності, зроблено висновок щодо узагальненого розуміння поняття фінансової грамотності, під якою слід розуміти це здатність особи ефективно управляти своїми фінансами, розуміти основні фінансові концепції та приймати обґрунтовані рішення щодо витрат, заощаджень, інвестування та планування бюджету. Вона охоплює знання, навички та впевненість у фінансових питаннях, що дозволяє людям досягати своїх фінансових цілей і покращувати якість життя.

Визначено, що складниками фінансової грамотності молодших школярів є: оволодіння базовими економічними поняттями (ціна, вартість, бюджет, витрати, надходження); формування економічної компетентності (здатність здійснювати аналіз сімейного бюджету, проводити підрахунок надходжень, співставляти прибуток і витрати, шукати ресурси (спільно з батьками) тощо; оволодіння навичками усвідомленої раціональної фінансової поведінки; формування вміння робити вибір за певних фінансових умов, приймати відповідальні рішення.

Формування основ фінансової грамотності являє собою цілеспрямований процес оволодіння молодшими школярами законами економіки та відповідального споживання, формування громадянської позиції та раціонального використання фінансів.

2. Відповідно другого завдання дослідження з'ясовано особливості

формування фінансової грамотності молодших школярів засобами інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Визначено чинники, що впливають на перебіг формування фінансової грамотності учнів початкової школи під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»: індивідуальні особливості дитини; рівень готовності до шкільного навчання; ступінь залученості родини учня початкової школи на питань його освіти; здібності й майстерність учителя; обрані вчителем методи й прийоми навчання.

Встановлено, що інтегрований курсу «Я досліджую світ» має значний потенціал для реалізація у початковій школі наскрізної лінії «Підприємливість і фінансова грамотність». Виконання завдань реалізації цієї наскрізної лінії має здійснюватися на засадах компетентнісного, особистісно-діяльнісного, практико-орієнтованого та інтегративного підходів навчання. Однак компетентнісний підхід виступає в якості базового для визначення сутності й змісту фінансової грамотності молодших школярів, її структури і змісту, а також місця фінансової грамотності в системі компетентностей здобувача початкової освіти й тісно пов'язаний з іншими, не менш важливими науковими підходами у формуванні фінансової грамотності учнів початкової школи.

Визначено компоненти фінансової грамотності молодших школярів: мотиваційний, ціннісний, когнітивний, операційний. З'ясовано, що розначені компоненти можуть бути сформовані у межах вивчення дітьми інтегрованого курсу «Я досліджую світ», оскільки цей курс як найкраще відображає міжпредметні зв'язки.

3. Відповідно третього завдання дослідження було вивчено стан формування фінансової грамотності в учнів початкової школи. З цією метою здійснено констатувальний експеримент. В експерименті взяли участь 40 респондентів.

У процесі проведення дослідження було визначено ключові показники рівня фінансової грамотності учнів початкових класів (аналіз власних

потреб; розмежування основних та другорядних потреб; визначення джерел задоволення різних потреб; уміння користуватися грошима; ідентифікація джерел доходів і витрат; пояснення ролі праці у задоволенні цих потреб; виконання простих покупок у магазині; аналіз можливостей сімейного бюджету для задоволення потреб; здатність спостерігати, міркувати та узагальнювати інформацію про фінансові явища).

Рівень сформованості знань, умінь та навичок фінансової грамотності у третьокласників було досліджено за двома основними компонентами – мотиваційним та когнітивним. Дослідження рівня сформованості мотиваційного компоненту було здійснено за діагностичною методикою «Оцінка шкільної мотивації» (за Н. Лускановою), когнітивного – за опитувальником «Виявлення рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу»).

Результати констатувального експерименту засвідчують, що високий рівень сформованості фінансової компетентності мають лише 29 % респондентів. Такий стан справ обумовлює необхідність розроблення й упровадження комплексу педагогічних умов формування фінансової грамотності учнів початкової школи.

4. Відповідно четвертого завдання дослідження було обґрунтовано та розроблено комплекс педагогічних умов формування фінансової грамотності молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ». До таких педагогічних умов належать: інтеграція фінансової освіти в навчальний процес, використання інтерактивних методів навчання, створення позитивного емоційного клімату, співпраця з батьками молодших школярів, розвиток критичного мислення, оцінка та моніторинг прогресу.

Детально описано інтерактивні методи навчання, що дозволяють молодшим школярам більш активно включатися в процес навчання. Зазначено, що головною характеристикою ігрового навчання є інтеграція теорії з практикою та розвиток особистісних якостей у молодших школярів

під час формування фінансової грамотності. У процесі навчання фінансової грамотності ігрові методи можуть включати рольові, ділові, імітаційні, інноваційні ігри, а також ігровий дизайн.

Аналіз сучасних підручників для початкової освіти показав, що відсутня чітка система формування фінансової грамотності учнів, що свідчить про необхідність розробки та впровадження відповідних методик роботи з молодшими школярами в цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В. Навчання фінансової грамотності учнів початкової школи: міжнародний досвід. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)*. Випуск № 1 (66), 2021. С. 81–87.
2. Андрійчук. В. Підготовка майбутніх учителів до формування фінансової грамотності учнів початкової школи. *Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «ЛОГОΣ. Мистецтво наукової думки»* №8, 2021.
3. Барадія Н., Покась Л. Формування фінансової грамотності через впровадження педагогічних технологій. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Випуск 23 (том 1). С. 89-94.
4. Барчі Б.В., Максимович М.М. Розвиток фінансової грамотності учнів молодшого шкільного віку. *Наука майбутнього*, 8 (21), 2021, С.22-27.
5. Бахмат Н. Формування основ фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в новій українській школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. № 31 (2021). С. 107–122
6. Бахмат Н.В. Формування основ фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в Новій українській школі Педагогічна освіта: теорія і практика: *Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Бахмат Н.В.]. Вип. 31 (2-2021). Київ:Міленіум,2021. С. 107-122. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/download/251123/248587>*
7. Бонд Р., Куценко О., Лозинська Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. 2-ге вид., доп. та виправлене. Київ : Грудень 2010. 42 с.
8. Булавенко С. Д. Дидактичні основи формування фінансової грамотності учнів. *Вісник. Серія Педагогічні науки*. 2018. №150. С. 18–20
9. Ворох, В., & Докучина, Т. (2023). Економічне виховання як основа

- формування фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями. *Освіта. Інноватика. Практика*, 10(8), 26–31.
10. Гельбак А.М. Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя: методичні рекомендації. Кропивницький: КЗ «КОІППО ім. Василя Сухомлинського», 2017. 24 с.
 11. Гільберт Т. Г. Фінансова абетка: зошит-посібник із фінансової грамотності для 2 класу. Київ, 2017. 23 с.
 12. Гільберг Т. Г., Юхимович О. А. Зошит – посібник із фінансової грамотності для 3 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2017. 80 с.
 13. Державний стандарт базової середньої освіти (затверджений 30 вересня 2020 р.) URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
 14. Державний стандарт початкової освіти (затверджений 21.02.2018 р. постановою №87 Кабінету Міністрів України) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Tex>
 15. Зикіна В. Формування основ фінансової грамотності у початковій школі засобами STEM-освіти. *Проблеми освіти*, 2022. № 1. С. 73–86.
 16. Кашуба Л. В., Черепнюк О. А. Формування економічної компетентності дітей у процесі наступності (заклад дошкільної освіти-початкова школа). *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2018. №7. С. 123-139.
 17. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навч.-метод. посіб. Львів: Світ, 2019. 136 с. URL: http://svit.gov.ua/download/Kiryk_Danylova_NUSH.pdf
 18. Концепція формування фінансової грамотності у початковій, основній та старшій школі. *Проект. Географія та економіка в рідній школі*. 2015. № 10. С. 2–4.
 19. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/>

- storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 15.06.2024).
20. Кузьменко Ю. Формування компетентності «Підприємливість та фінансова грамотність»: сучасні орієнтири. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 2(8). С. 36-39
 21. Кучерова Г.Ю. Шляхи розвитку фінансової культури населення. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Економіка і менеджмент*. 2013. Вип. 2. С. 125–131. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vsuem_2013_2_18.pdf.
 22. Мунді Ш. Рекомендації щодо розробки національних стратегій із фінансової грамотності. URL: http://www.finrep.kiev.ua/download/ukraine_recommendations_finlit_strategy_14mar2013_smundy_ua.pdf.
 23. Назаренко Г. А. Формування підприємницької компетентності учнів загальноосв. навч. закл. у відповідності до вимог нових державних стандартів: метод. Посібник. Черкаси: ЧОПОПП, 2014. С.27-33
 24. Національна стратегія фінансової грамотності. Презентація. Офіційний сайт НБУ України. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/strategiya-finansovoyi-gramotnosti>
 25. Нова українська школа: основи Стандарту освіти / ред. кол.: Л. Гриневич та ін.; за заг. ред. М. Товкало. Львів, 2016. 64 с.
 26. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / за заг. ред. Н.М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2019. 208 с. URL: https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/navchalno-metodychny-posibnyky/dlya-predpraysivnykiv/poradnik_blok-min.pdf
 27. Падалка О. С. Дидактичне забезпечення економічної освіти і виховання у загальноосвітній і вищій школі. Педагогічна і психологічна науки в Україні. 2012. Т. 4. С.74-97
 28. Письменний В., Коженівський С. Енциклопедія для фінансово грамотних школярів. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2020. 136 с.

29. Приходько Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України. *Вісник Національного банку України*. Київ, 2014. № 2 (216). С. 11–16.
30. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
31. Сірант Н. П., Токова Л. П. Аналіз фінансової грамотності здобувачів початкової освіти: думка з позиції нинішньої педагогічної науки. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. № 25 (березень, 2023), С. 329-332.
32. Слав'янська Н., Незнамова А. Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність? *Вісник НБУ*. 2013-квітень. С. 31–35
33. Смовженко Т, Кузнєцова А. Впровадження фінансової грамотності в Україні: сучасний стан і перспективи. *Вісник Національного банку України*. 2013. № 9. С. 8–16.
34. Смовженко Т. С. Фінансова грамотність: навчальний посібник. Київ: FINREP, 2013. 311 с.
35. Стратегія фінансової грамотності: версія 1.0. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_fingramotnist%D1%96_NBU_pr.pdf?v=4
36. Типова освітня програма початкової освіти розроблена під керівництвом О.Я.Савченко. 2019 р. URL: <http://sokyryany.osv.org.ua/programi-13-23-01-23-01-2019/>
37. Типова освітня програма початкової освіти розроблена під керівництвом Р.Б.Шияна. 2019 р. URL: <http://sokyryany.osv.org.ua/programi-13-23-01-23-01-2019/>
38. Уроки з підприємницьким тлом: навчальні матеріали / за заг. ред. У. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. Варшава: Сова, 2014. 398 с.
39. Філончук З. В. Фінансова грамотність учнів як чинник їхньої успішної

- економічної соціалізації. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2017. Т. 1. Вип. 45. С. 59–66.
40. Філончук З. В. Проблеми впровадження фінансової грамотності в сучасній школі. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2 (2). С. 112–117.
 41. Філончук З. В. Фінансова грамотність учнів як чинник їхньої успішної економічної соціалізації. *Актуальні проблеми психології*. Том I. Випуск 46. С. 59–66.
 42. Фінансова абетка. 2 клас : навч.-метод. посібник для вчителя / О. Б. Рябова, Л. Я. Криховець-Хом'як, Л. І. Чарторинська, Г. Ф. Древаль ; за ред. Т. С. Смовженко. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. – 139 с.
 43. Фінансова грамотність для учнів початкової школи. URL: <https://thepresentation.ru/pedagogika/fnansova-gramotnst-dlya-uchnv-rochatkovo-shkoli>
 44. Фінансова грамотність як одна з найважливіших компетенцій людини. URL: <https://naurok.com.ua/post/finansova-gramotnist-yak-odna-z-payvazhlivishih-kompetenci-y-lyudini>
 45. Фінансова грамотність. Збірник програм курсів за вибором. 2-10 класи. Частина 1 / за заг. ред. Т.С. Смовженко. Економіка в школах України. 2015. № 8. 80 с.
 46. Фінансова грамотність: навч. посібник для вчителя / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ, 2013. 312 с.
 47. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні. Результати дослідження. *Проект USAID «Трансформація фінансового сектору»*. Київ, Україна: USAID, 2019
 48. Хом'юк І. В. Формування фінансової грамотності майбутніх інженерів на заняттях з вищої математики. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2019. № 6. С. 99–105.
 49. Хом'юк І.В. Проблема формування основ фінансової грамотності

- молодших школярів. *Нова українська школа: початок реформ* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Маріуполь, 2020. С. 45–46
50. Хом'юк І.В., Родюк Н.Ю. Формування фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики. *Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors: collective monograph*. Venice, Italy, 2021. Vol. 2. P. 322–342.
 51. Чучаліна Ю. Педагогічні умови формування фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2023. Т. 3. № 59. С. 303–311.
 52. Шишацька І.В. Реалізація наскрізної змістової лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» як засіб інтеграції ключових і загальнопредметних компетентностей навчальних предметів та предметних циклів. Дніпро, 2020
 53. Шпак О., Булашенко С., Примаченко Н. Батьки – основні провідники фінансових знань для дітей. *Молодь і ринок*, 2016. №11-12 (142 – 143). С. 19–25.
 54. Шпак О., Булашенко С., Примаченко Н. Фінансова грамотність – запорука життєвої успішності учнів. *Молодь і ринок*. 2017. №11 (154). С. 26–3
 55. Шуляк В.О., Хом'юк І.В. Деякий досвід формування основ фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики. *Молодь у науці: дослідження, проблеми, перспективи* : матеріали Молодіжної науково-практичної інтернет-конференції студентів аспірантів та молодих науковців, м. Вінниця : ВНТУ, 2019. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/inteks.php/mn/mn2019/paper/view8186>.
 56. Шуляк В. О. Особливості підготовки вчителів початкових класів до формування основ фінансової грамотності молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*: матеріали

- Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Вінниця, 2019. С. 402–406.
57. Я досліджую світ: підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1 / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, О.Л. Хомич, І.В. Гарбузюк, Н.В. Андрук, К. С. Василенко. Київ : Видавництво «Алатон», 2018. 128 с.
 58. Як говорити з дітьми про гроші. Фінансова грамотність і НУШ, 2020. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/yak-govoriti-z-ditmi-pro-groshi-finansova-gramotnist-i-nush-50073790.html>.
 59. Andreas Schleicher PISA 2018: Insights and Interpretations, 2019. 63 p. URL: <https://www.oecd.org/pisa/PISA%202018%20Insights%20and%20Interpretations%20FINAL%20PDF.pdf>
 60. Danes S. Teen Financial Knowledge, Self-Efficacy and Behavior: A Gendered View. Journal of Financial Counseling and Planning. 2017. Vol. 18. №2.
 61. Financial education – national strategies in europe URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=84018320>
 62. Gartner, William B. "Is There an Elephant in Entrepreneurship? Blind Assumptions in Theory Development. (Business research)", Entrepreneurship Theory and Practice, Summer, 2011.
 63. Grohmann A., Kouwenberg A., Menkhoff L. Childhood Roots of Financial Literacy. Journal of Economic Psychology. Netherland: ELSEVIER, 2015. P. 114–133.
 64. Hari Karyono Leading Entrepreneurship Education-Based Primary Schools URL: <https://download.atlantis-press.com/article/25883512.pdf>
 65. Jason Fernando Financial Literacy URL: <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-literacy.asp>
 66. Kuratko, D. Entrepreneurship Education: Emerging Trends and Challenges for the 21st Century. White Papers Series, Coleman Foundation, Chicago, IL, 2023.

67. Kalwij A., Alessie R., Dinkova M., Schonewille G., Van der Schors A., & Van der Werf M. The Effects of Financial (Print) Education on Financial Literacy and Savings Behavior: Evidence from a Controlled Field Experiment in Dutch Primary Schools. *Journal of Consumer Affairs*. 2019. № 53 (3). P. 699–730.
68. Kimiyaghalah F. Review papers on definition of financial literacy and its measurement. *International Journal*. 2015. Vol.8. P. 81-94.
69. *Lecture Notes in Computer Science* / R. Bernhaupt, G. Dalvi, A. Joshi, D. K. Balkrishan, J. O'Neill, M. Winckler (Eds.). Vol. 10513. Cham: Springer, 2017. P. 313–334.
70. Lusardi A. Financial Literacy Skills for the 21st Century: Evidence from PISA. *The Journal of Consumer Affairs*. 2015. № 49. P. 639–659.
71. Opletalová A. Financial Education and Financial Literacy in the Czech Education System. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 171. P. 1176–1184

ДОДАТКИ

Додаток А

Оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації

(за Наталією Лускановою)

Форма анкетування: індивідуальна або групова.

Час проведення: 10-15 хв.

Інструкція: для проведення групового анкетування роздрукуйте в необхідній кількості бланк із наступної сторінки. Заздалегідь укажіть на бланках прізвища, імена, клас учнів та дату заповнення анкети.

Під час анкетування вчитель тримає такий самий бланк, як у школярів, і перед кожним запитанням показує на ньому, де саме потрібно ставити відповідь. Окрім того, після кожного запитання вчитель докладно пояснює можливі варіанти відповіді та відповідні їм позначення (+, –).

Наприклад, відповідаючи на запитання «Чи тобі подобається в школі?», ті, кому подобається, ставлять у графі «Відповідь» напроти цифри «1» знак «+», а кому не подобається, ставлять знак «–». З учнями, які на всі запитання відповіли позитивно або негативно, проводять повторне опитування індивідуально.

Оброблення результатів: показник мотивації обчислюють за формулою:

$$M = (\sum 1 + \sum 2) \times 3, \text{ де}$$

$\sum 1$ — сума відповідей «так» на запитання № 1, 2, 3, 7, 9, 10;

$\sum 2$ — сума відповідей «ні» на запитання № 4, 5, 6, 8.

Інтерпретація результатів:

- ☐ 25-30 балів — високий рівень шкільної адаптації;
- ☐ 20-24 бали — середній рівень шкільної адаптації;
- ☐ 15-19 балів — зовнішня мотивація;
- ☐ 10-14 балів — низький рівень адаптації;
- ☐ 0-9 балів — дезадаптація.

АНКЕТА

Прізвище та ім'я _____

Клас _____

Дата _____

Інструкція: На кожне запитання психолога ви можете відповісти: «так» (+) або «ні» (–). В анкеті немає «правильних» і «неправильних» відповідей. Відповідайте так, як є.

№з/п	Питання	Відповідь
1.	Чи тобі подобається в школі?	
2.	Уранці, коли ти прокидаєшся, ти завжди з радістю збираєшся до школи?	
3.	Якби вчитель сказав, що завтра в школу необов'язково приходити всім учням, ти пішов би?	
4.	Тобі подобається, коли у вас немає якого-небудь уроку?	
5.	Ти хотів би, щоб не було жодних домашніх завдань?	
6.	Ти хотів би, щоб у школі залишилася тільки перерва?	
7.	Ти часто розповідаєш про школу батькам?	
8.	Ти хотів би, щоб у тебе був менш суворий учитель?	
9.	У тебе в класі багато друзів?	
10.	Тобі подобаються твої однокласники?	

ДОДАТОК Б

Опитувальник на виявлення рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу

БЛОК 1.

1. Як ти думаєш, що означають такі слова:

товар _____

потреба _____

ринок _____

бажання _____

гроші _____

банк _____

реклама _____

виробництво _____

дохід _____

подато _____

конкуренція _____

2. На кінець навчального року у твоїх зошитах залишилися порожні листи, як ти вчиниш:

- а) використаєш порожні листочки у якості чернеток;*
- б) порадишся зі старшими як краще вчинити;*
- в) викинеш не задумуючись, так як до школи ще не скоро.*

3. Коли ти повертаєшся додому зі школи, то одразу:

- а) переодягаєшся;*
- б) миєш руки і сідаєш їсти;*
- в) кидаєш рюкзак де заманеться і йдеш гуляти з друзями.*

4. Що знаходиться на твоєму робочому столі?

- а) тільки найнеобхідніші речі;*

- б) все що завгодно, навіть не можу пояснити;*
- в) навіть не пам'ятаю.*

БЛОК 2.

1. Я витрачаю багато часу на вирішення будь-якої проблеми

- а) завжди;*
- б) зазвичай;*
- с) іноді;*
- д) рідко;*
- е) ніколи*

2. Я виконую необхідні завдання вчасно

- а) завжди;*
- б) зазвичай;*
- с) іноді;*
- д) рідко;*
- е) ніколи*

3. Мене дратує, коли хтось неякісно виконує будь-яку роботу

- а) завжди;*
- б) зазвичай;*
- с) іноді;*
- д) рідко;*
- е) ніколи*

4. Якщо у мене багато домашнього завдання, то я розподіляю його.

- а) завжди;*
- б) зазвичай;*
- с) іноді;*
- д) рідко;*
- е) ніколи.*

5. Я вмію змусити інших підтримувати мої погляди

- а) завжди;*

b) зазвичай;

c) іноді;

d) рідко;

e) ніколи.

6. Я завжди доводжу справу до кінця.

a) завжди;

b) зазвичай;

c) іноді;

d) рідко;

e) ніколи.

7. Я тримаю свої обіцянки.

a) завжди;

b) зазвичай;

c) іноді;

d) рідко;

e) ніколи.

8. Я думаю, що виконую завдання краще інших

a) завжди;

b) зазвичай;

c) іноді;

d) рідко;

e) ніколи.

9. Я не люблю починати щось нове.

a) ніколи;

b) рідко;

c) іноді;

d) зазвичай;

e) завжди.

10. Я змінюю свою думку, якщо вона відрізняється від думки моїх друзів

a) ніколи;

- b) рідко;*
- c) іноді;*
- d) зазвичай;*
- e) завжди.*

11. Я злюся, коли виявляюся не правим

- a) завжди;*
- b) зазвичай;*
- c) іноді;*
- d) рідко;*
- e) ніколи.*

12. Якщо під час виконання роботи виникає яка-небудь перешкода, я все одно намагаюся виконати її, як було заплановано.

- a) завжди;*
- b) зазвичай;*
- c) іноді;*
- d) рідко;*
- e) ніколи.*

13. Я люблю виконувати тільки ті завдання, які точно знаю як виконуються

- a) ніколи;*
- b) рідко;*
- c) іноді;*
- d) зазвичай;*
- e) завжди.*

14. Я ніколи не буваю повністю задоволений тим, як виконане будь-яке завдання

- a) завжди;*
- b) зазвичай;*
- c) іноді;*
- d) рідко;*
- e) ніколи.*